

J. VABALAS-GUDAITIS — EKSPERIMENTINĖS PSICHOLOGIJOS PRADININKAS LIETUVOJE

A. GUCAS

Eksperimentinės psichologijos pradžia siekia XIX a. vidurį. Jai dirvą paruošė empirinė psichologija ir fiziologija.

Empirinė psichologija kilo iš anglų šviečiamojo laiko filosofijos, kovojusios su substancionalizmu. Jos veiklama psichologija ėmė tirti sąmonės reiškinius (pojūčius, vaizdinius), remdamasi vadinamuoju vidiniu patyrimu. Nors tai buvo subjektyvioji psichologija, bet rėmimasis patyrimu artino ją su gamtos mokslais, jau vartojusiais ir eksperimentą.

Pirmojoje XIX a. pusėje žymiai pažengė į priekį nervų sistemos fiziologija: aptinkami sensoriniai ir motoriniai nervai su jų funkcijomis, matuojamas nervinio impulso greitis, netrukus imama tirti reakcijų laiką, atliekami vadinamieji psichofiziniai matavimai. Sie iš esmės fiziologiniai tyrimai buvo atliekami eksperimentiniu metodu. Bet jie jau pradėjo nagrinėti klausimus, būdingus taip pat ir psichologijai. Tuo būdu, pąstaroji galėjo pasimokyti iš fiziologijos ir paties tyrimų metodo. Eksperimentinį metodą psichologinėms problemoms spręsti plačiau ėmė vartoti V. Vundtas, 1879 m. įsteigęs Leipcigo universitete pirmąją eksperimentinės psichologijos laboratoriją.

Laboratorinis eksperimentas įgalino psichologiją tiksliau tyrimu įsigilinti į daugybę psichinių reiškinių, kurių subjektyvinio stebėjimo metodais nebuvo galima ištirti. Psichologija praturtėjo naujais faktais ir problemomis. Apibendrinimai pasidarė labiau įtikinami ir lengviau patikrinami.

Jau 1893 m. buvo užbaigti plačiai užmoti originalūs N. Langės (Odesa) eksperimentiniai suvokimo ir dėmesio tyrimai. Netrukus įsisteigė laboratorijos Kazanėje, Tartu, Peterburge, Maskvoje ir kt. Iki pat XX a. pradžios Rusijos imperijoje gyvenusių lietuvių su specialiu psichologiniu išsilavinimu nebuvo, todėl ir jų šios srities mokslo darbų nėra. Posūkis įvyko po 1905–1907 m. revoliucijos.

Eksperimentinės psichologijos pradininku Lietuvoje reikia laikyti J. Vabalą-Gudaitį. Aukštąjį mokslą jis ėjo Rusijoje. Psichologinius tyrimus pradėjo Peterburge, A. Nečijajevu vadovaujamos eksperimentinės pedagogikos laboratorijoje, siekusioje psichologinius tyrimus suartinti su pedagogine praktika.

A. Nečiajevas buvo eksperimentinės psichologijos šalininkas ir kovojo su spekuliatyvine psichologija. Jį palaikė rimti to meto mokslininkai — N. Langė, V. Bechterevas, A. Lazurskis ir kt. Pats A. Nečiajevas nebuvo materialistas, bet jo darbo kryptis galėjo labiau patenkinti to laiko mokslo poreikius, negu, pvz., atviras I. Čelpanovo idealizmas. Rusijos visuomenė, ypač mokytojai, lengvai galėjo pritarti toms Nečiajevo psichologijos pusėms, „kuriose buvo tam tikrų progresyvių tendencijų, slėpusių galimumus jas aiškinti materialistiškai“¹. J. Vabalo-Gudaičio mokslinio darbo kryptys Nečiajevas turėjo didelės įtakos.

1. Biografiniai duomenys

Jonas Vabalas-Gudaitis gimė 1881 m. sausio 14 d. valstiečių šeimoje, Ōžnugario kaime, Batakių valsč., Tauragės apskr. 1895 m. baigė Palangos progimnaziją. 1902 m., baigęs Šiaulių gimnaziją, įstojo į Peterburgo universiteto gamtos skyrių. 1905 m. iš universiteto pasitraukė ir įstojo į dvejų metų K. Ušinskio vardo pedagoginius kursus, kuriuos baigė 1907 m. 1907—1913 m. dirbo asistentu prof. A. Nečiajevo eksperimentinės pedagogikos laboratorijoje prie Karinės akademijos.

Nečiajevo laboratorija ir jos tyrimų rezultatai tuo metu buvo plačiai žinomi ne tik Rusijoje, bet ir už jos sienų. Joje dirbdamas, J. Vabalas-Gudaitis turėjo progos susipažinti su kitais rusų psichologais ir žymiais psichologijai artimų mokslų atstovais — I. Pavlovu, E. Vedenskiu, A. Uchtomskiu ir kt. Pusmetį bendradarbiavo su A. Lazurskiu Psichoneurologijos institute, kai šis ruošė asmenybės tyrimo programą².

Jaunas mokslininkas turėjo spręsti aktualias psichologijos problemas, dominusias laboratorijos vadovus. Čia dirbdamas, J. Vabalas-Gudaitis daug dėmesio paskyrė tyrimams vartojamai aparatūrai patobulinti, taip pat sukūrė naujų prietaisų, pvz., aparatą dėmesiui tirti, kuris buvo demonstruojamas pirmajame Rusijos eksperimentinės pedagogikos darbuotojų suvažiavime 1910 m.

1913 m. J. Vabalas-Gudaitis paskelbė „Eksperimentinės pedagogikos metraštyje“ stambų (90 psl.) straipsnį „Paprasčiausių psichinių procesų tyrimai“, kuris iki šiol lieka vertingu indėliu minėto klausimo istorijai nušviesti. Drauge čia randame kai kuriuos paties autoriaus tyrimų duomenis ir jo kritiškas pažiūras svarbiais to meto psichologijos klausimais.

Dirbdamas Nečiajevo laboratorijoje, J. Vabalas-Gudaitis drauge mokėsi Peterburgo universitete. 1912 m. atliko prof. E. Vedenskio vadovaujamą vienerių metų nervų fiziologijos praktiką, 1913 m. baigė universiteto gamtos skyriaus biologijos sekciją, gaudamas už darbą „Pašalinių dirgiklių įtaka psichinių reakcijų laikui“ pirmojo laipsnio diplomą. Po to persikėlė į Maskvą, kur 1915 m. baigė Žemės ūkio akademiją. Iki 1918 m. įvairiose Rusijos vietose dirbo hidrogeologu. 1918 m. gyveno Maskvoje, dalyvavo lietuvių tremtinių veikloje.

¹ «Вопросы психологии», 1956, № 2, стр. 21.

² Biografiniai faktai imti iš VVU archyvo dokumentų (Arch. K., Nr. 776) ir iš įvairių spausdintų šaltinių.

Spalio revoliucija sudarė sąlygas J. Vabalui-Gudaičiui vėl dirbti psichologijos bei pedagogikos darbą. 1918 m. spalio mėn. jis grįžo į Vilnių ir ėmėsi liaudies švietimo darbo. 1918 m. gruodžio 29—31 d. ir 1919 m. sausio 1 d. Vilniuje vyko pirmoji lietuvių liaudies mokytojų konferencija. Joje, be kitų, buvo išklaustas J. Vabalas-Gudaitis pranešimas „Vaikų sielos ir kūno pažinimas ir jo metodai“.

Įsikūrus Lietuvoje tarybų valdžiai, Švietimo liaudies komisariatas ėmė 1919 m. organizuoti Eksperimentinės pedagogikos institutą, kurį buvo manoma vėliau paversti Vilniaus universiteto pedagogikos fakultetu respublikos mokytojams rengti. Iš pradžių to instituto ribose buvo kuriamas pedagoginis muziejus, pedagoginė eksperimentinė laboratorija ir mokykla. Šioms įstaigoms vadovauti buvo paskirtas J. Vabalas-Gudaitis³. Kad jis geriau susipažintų su tokių mokslo įstaigų darbu, buvo komandiruotas į Maskvą ir Petrogradą. Iš ten parvežė knygų ir psichologiniams tyrimams aparatų. Nuodugniau susipažinęs su Tarybų Rusijoje kuriamą darbo mokykla, padarė apie ją pranešimą mokytojams. Be to, dėstė Vilniaus lietuvių gimnazijoje.

Įsigalėjus Lietuvoje buržuazinei santvarkai, J. Vabalas-Gudaitis buvo tarp tų negausių inteligentų entuziastų, kurie ėmėsi įkurti Aukštuosius kursus, 1922 m. virtusius Lietuvos universitetu. Iš pradžių jis ėjo tų kursų vedėju Z. Žemaičio pavaduotojo pareigas, o 1921 m. buvo išrinktas vedėju. Aukštuosiuose kursuose, kurie buvo atidaryti 1920 m. sausio 27 d., J. Vabalas-Gudaitis dėstė pedagogiką, pedagogikos istoriją ir psichologiją, 1921 m. įkūrė pirmąją Lietuvoje psichologijos laboratoriją.

Laboratorija intensyviai dirbo nuo pat jos įsteigimo, nors joje tebuvo tik du žmonės — vedėjas J. Vabalas-Gudaitis ir asistentas V. Lazersonas. 1922 m. atidarius Lietuvos universitetą, laboratorija perėjo jam.

Laboratorija siekė dviejų tikslų: mokymo ir mokslinio tyrimo. Studentams per paskaitas buvo demonstruojami psichologiniai bandymai. Jie buvo atliekami taip pat mokytojų vasaros kursuose, viešose paskaitose ir kitomis progomis. Aparatūra buvo naudojama ir studentų pratyboms, kurios buvo siejamos su bendrosios ir vaiko psichologijos dėstymu. Laboratorija pasigamino įvairių grafinių priemonių. Į 1923 m. galą ji jau turėjo 210 aparatų bei specialių mokslo įrankių ir daugiau kaip 100 įvairių lentelių, diagramų ir pan. Kaip pats laboratorijos vedėjas vienoje ataskaitoje rašo, įrengimų ir darbų apimtimi ji buvo žymiausia iš kitų panašių Pabaltijo įstaigų⁴.

Mokslinis psichologijos darbas laboratorijoje itin intensyviai buvo dirbamas maždaug iki 1931 m. Vien iki 1923 m., kaip matyti iš minėtosios ataskaitos, mokslo tikslais buvo įvykdyti psichologiniai bandymai su stu-

³ Plg. „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 1, 6 psl.

⁴ „Trumpos žinios apie pedagoginę bei psichologinę laboratoriją“ (iš privačių rinkinių). Tai mašinėle rašyta ir šapirografuota keturių puslapių ataskaita, datuotina 1923 m. pabaiga. Seimo Švietimo komisija buvo išbraukusi laboratorijos asistento etatą. Jo reikalingumui pagrįsti ir buvo parašyta čia minimoji ataskaita.

dentaais (50 asmenų), atlikti Kauno mokinių antropometriniai matavimai (apie 2000 mokinių), tirtos individualios psichologinės mokinių savybės (70 asmenų). Dalis tyrimų rezultatų buvo sutvarkyta, apibendrinta ir paskelbta VIII psichologų kongrese Leipcige (1923), o kitą medžiagą J. Vabalas-Gudaitis ir V. Lazersonas naudojo straipsniams ir paskelbė spaudoje. Minėtu metu buvo sukonstruoti aparatai ir išbandyta metodika asmenybei tirti, dėl to per trumpą laiką galėjo pasirodyti keletas didesnių psichologijos darbų. Po 1931 m. J. Vabalas-Gudaitis daugiausia laiko paskyrė pedagogikai, dėl to psichologinio turinio darbų paskelbė mažiau negu pirmuoju laboratorijos darbo periodu.

1925 m. J. Vabalas-Gudaitis aštuoniems mėnesiams komandiruojamas į užsienį plačiau susipažinti su Vokietijos aukštųjų mokyklų darbu. „Mano kelionės uždavinys Vokietijon, — rašo jis, — buvo ne tik studijuoti ir paskaitų klausyti iš rūpimųjų man mokslo dalykų, pedagogikos ir psichologijos, kiek susipažinti su žymesniomis šių mokslų laboratorijomis, atitinkamais praktikos darbais, pasimatyti su šių mokslų atstovais ir patirti vietoje, kaip šie dalykai einami žymesniuosiuose Vokietijos universitetuose“⁵.

Cia jis rado po karo persitvarkančius universitetus ir mokyklas. Universitetai, jų mokslo personalas ir studentai po pokario infliacijos gyveno sunkiai, daugumas studentų, kad galėtų studijuoti, turėjo įvairiais būdais uždarbiauti. Pirmiausia nuvyko į Leipcigą pamatyti seniausios, V. Vundto įkurtos psichologijos laboratorijos, apie kurią svajojo, dar būdamas gimnazijoje. Dabar jai vadovavo F. Kriugeris. Po to apsilankė Giotingene pas N. Achą, kur turėjo progos susipažinti su G. E. Miuleriu. Ilgiausiai apsistojo Hamburge pas V. Šterną. J. Vabalas-Gudaitis dirbti į aukštąją mokyklą atėjo, turėdamas nemažą psichologo eksperimentininko patyrimą, įgytą Peterburge, jis turėjo aiškų tyrimų planą, todėl Vokietijos universitetais ir tomis psichologijos teorijomis, su kuriomis jam teko arčiau susipažinti iš pirmųjų šaltinių, nesusižavėjo.

Universitete J. Vabalas-Gudaitis skaitė vaiko ir jaunuolio psichologiją, kuri buvo neteisingai vadinama paidologijos vardu, pedagogiką ir pedagogikos istoriją. Šių dalykų klausydavo visi studentai humanitarai, taip pat daugelis gamtininkų, kurie rengėsi būti mokytojais. Rengimasis paskaitoms, įskaitos ir egzaminai reikalavo daug laiko. Be to, pedagogikos ir psichologijos specialybės studentams buvo skaitomi specialūs kursai, atliekamos pratybos, vedami seminarai. Visa tai atlikdavo jis vienas, asistento V. Lazersono padedamas. Tačiau rasdavo laiko ir moksliniam darbui, kurio rezultatai buvo skelbiami spaudoje. Su pranešimais dalyvavo taip pat tarptautinėse mokslinėse konferencijose: Vokietijoje (1923), Olandijoje (1928), IX tarptautiniame psichologų kongrese JAV (1929), TSRS (1931), Latvijoje ir Estijoje.

1939 m., grąžinus Vilnių Lietuvai, J. Vabalas-Gudaitis drauge su Humanitarinių mokslų fakultetu persikėlė iš Kauno į Vilnių. Naujomis sąlygomis neilgai teko ramiai dirbti. Įsiveržus į Tarybų Lietuvą hitlerininkams, 1941 m. liepos 30 d. jis iš universiteto pašalinamas. Nepaisant

⁵ Tauta ir žodis, 2 t., 1924, 487 psl.

pakartotinio Istorijos-filologijos fakulteto tarybos prašymo grąžinti jį ir leisti jam dėstyti eksperimentinę psichologiją, J. Vabalas-Gudaitis ir toliau buvo paliktas be darbo.

Išvijus okupantus vokiečius iš Lietuvos, J. Vabalas-Gudaitis nuo 1944 m. liepos 16 d. grįžta į universitetą ir dėsto čia pedagogiką, tebedirbdamas mokslinį psichologijos darbą, vadovaudamas iš pradžių pedagogikos, o nuo 1948 m. jungtinei pedagogikos ir psichologijos katedrai, dalyvauja universiteto mokslinėse konferencijose, 1947 m. Leningrade, antroje universitetų mokslinėje psichologų konferencijoje skaito pranešimą „Psichinių funkcijų klasifikacijos klausimu“. Čia jis paskutinį kartą susitinka su savo pirmuoju mokytoju prof. A. Nečiajevu.

Nuo 1948 m. J. Vabalas-Gudaitis — TSKP narys. Apdovanotas Darbo Raudonosios Vėliavos ordinu ir medaliu „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941—1945 m.“.

1953 m. išėjo į pensiją. Mirė 1955 m. lapkričio 14 d. Palaidotas Vilniuje, bernardinų kapinėse.

2. Pirmieji eksperimentai ir jų iškeltos problemos

Baigęs Peterburge pedagogikos kursą, J. Vabalas-Gudaitis dirbo Nečiajevo vadovaujamoje psichologijos laboratorijoje, kurioje buvo sutelkta nemaža bendradarbių. Čia eksperimentiniu metodu buvo tiriami mokiniai, o pačią eksperimentinę psichologiją buvo siekiama sulieti su pedagogika. Specialiai buvo tiriama mokinių atmintis, jų dėmesio ypatybės; ieškota parankesnių būdų individualioms mokinių savybėms pažinti, tirta nuovargio problema, įtaigumas ir kiti psichologiniai klausimai, siejęsi su mokyklos darbu.

Nuo 1906 m. Peterburge vyko pedagoginės psichologijos suvažiavimai, kurie nuo 1910 m. buvo vadinami eksperimentinės pedagogikos suvažiavimais. Juose dalyvavo visos Rusijos psichologai, žymesnieji pedagogikos mokslo atstovai, psichologijai gretimų sričių mokslininkai (fiziologai, psichiatrai) bei mokytojai, kurie domėjosi pedagoginės psichologijos klausimais ir patys savo mokyklose atlikdavo psichologinius eksperimentus. Į suvažiavimą atvykdavo kai kurie užsienio psichologai.

Pirmajame eksperimentinės pedagogikos suvažiavime 1910 m. aktyviai dalyvavo ir J. Vabalas-Gudaitis, demonstravęs naują aparatą dėmesį tirti, kuriam buvo pritaikytas tachistoskopo principas.

Kaip matyti iš pranešimo apie naująjį aparatą⁶, autoriui jau anksčiau teko tirti įvairių asmenų dėmesio svyravimus ryšium su jų nuovargiu. Per keletą metų atsirado daug įvairių psichologinio ir grynai techninio pobūdžio sunkumų. Naujai sukonstruotas aparatas, palyginti su to meto psichologiniams tyrimams skirta aparatūra, nors ir buvo gana sudėtingas, gerai išsprendė eksperimentuotojams kilusius klausimus.

⁶ Труды I съезда по экспериментальной педагогике в 1910 г., Спб, 1911, стр. 239—250.

Naujas aparatas buvo įrengtas taip, kad langelis, per kurį stebimas objektas, atsidarytų ir užsidarytų beveik be jokio garso, „nes tai labai svarbu, tiriant optines reakcijas“⁷. Tada jau buvo aptikta, kad, tuo pačiu metu keliems dirgikliams veikiant skirtingus receptorius, reakcija į vieną tų dirgiklių, paprastai, esti ilgesnė arba trumpesnė negu tada, kai tas dirgiklis veikia vienas. Pvz., Dunlapo ir Uelso (1910), Todo (1912) tyrimų duomenys parodė, kad, veikiant dviem dirgikliams (šviesai ir garsui), reakcija esti trumpesnė negu tada, kai veikia vien šviesos dirgiklis.

J. Vabalas-Gudaitis pastabas apie kelių dirgiklių poveikį reakcijų laikui pareiškė nepriklausomai nuo nurodytų autorių. 1913 m. darbe „Paprasčiausių psichinių procesų tyrimas“ jis vėl rašė, kad šviesa veikia ir girdėjimo reakcijas. Be to, čia esti didelių individualių skirtumų: vienų reakcijos, esant šviesai, pailgėja 10–25 sgmomis, kitų sutrumpėja. „Tai pareina greičiau nuo to, kad apšvietimas veikia, pakeldamas arba slopindamas tiriamojo nuotaiką, o taip pat apšviestos patalpos įvairiu laipsniu atitraukia dėmesį“⁸.

Plačiai šį klausimą J. Vabalas-Gudaitis nagrinėjo 1913 m. kitame specialiaame darbe „Pašalinių dirgiklių įtaka psichinių reakcijų laikui“, kurį pristatė Peterburgo universitetui kaip diplominį, tačiau faktai, kuriais čia operuojama, ir išvados, kurios buvo padarytos, šiuo metu nėra žinomos⁹. Darbe „Paprasčiausių psichinių procesų tyrimas“, parašytame taip pat 1913 m., kad ir keliamas klausimas apie kartu veikiančių dirgiklių įtaką reakcijų laikui, pati problema tiksliai neapibrėžta, taip pat ne visiškai išaiškintos ir šio reiškinio priežastys. J. Vabalas-Gudaitis stengėsi savo tachistoskopu garso poveikį optiniam dirginimui eliminuoti. Reakcijų laikas esti labai trumpas, todėl toks uždavinys, konstruojant naują aparatą, buvo teisingas, ir, norint gauti kuo tiksliausią reakcijos laiką į kurį nors vieną apibrėžtą dirgiklį, jį reikėjo išspręsti.

Nauja buvo ir tai, kad prie tachistoskopo buvo prijungtas chronoskopas, kuris imdavo veikti, langeliui atsidarant arba visai atsidarius. Chronoskopas įgalino matuoti tiriamojo stebėjimo laiką iki reagavimo. Pats tiriamasis, kai būdavo geriausiai pasiruošęs reagavimui, paleisdavo veikti tachistoskopą. Įprastiniuose tachistoskopuose stebėjimo laiką nustato eksperimentuotojas, tas laikas visiems tiriamiesiems vienodas, nuo jų nepriklauso, o čia tiriamasis pats, pamatęs eksponuojamą objektą, tuojau uždarydavo tachistoskopo langelį. Tuo būdu, tiriamasis, davęs ženklą, kad objektą suvokė (nuspaudęs raktelį ir uždaręs langelį), nebegalėdavo toliau stebėti eksponuoto objekto ir paryškinti pirmąjį įspūdžio papildomu sąmoningu ar nesąmoningu stebėjimu. Be to, kadangi pats tiriamasis reguliudavo eksponuojamo objekto laiką, tai tokia tyrimo tvarka įgalino geriau išaiškinti individualius tiriamųjų skirtumus tiek stebėjimo trukmės, tiek suvokimo pilnumo ir tikslumo atžvilgiu, įgalino tirti asmeninį eksperimentuojamųjų tempą.

⁷ Ten pat, 240 psl.

⁸ Ежегодник экспериментальной педагогики 1913 г., СПб, 1914, стр. 175.

⁹ Minėtąjį darbą antraštė «Влияние побочных раздражителей на время психических реакций» J. Vabalas-Gudaitis buvo įteikęs Peterburgo universitetui ir už jį gavo pirmojo laipsnio diplomą. Rankraščio surasti nepavyko.

Šis tachistoskopo patobulinimas rodo, kad jau tuo metu J. Vabalas-Gudaitis susidomėjo reakcijų ir dėmesio tyrimų metodiniais trūkumais. Paprastai, reagavimo metu gautą objekto įspūdį (suvokimo vaizdą) tiriamasis galėdavo pratęsti ir papildyti, toliau tebestebėdamas tą objektą. Likdavo neaišku, kuriuo momentu yra susidaręs tas matyto objekto vaizdas, apie kurį papasakodavo tiriamasis. Šį klausimą J. Vabalas-Gudaitis tyrė ir vėliau.

Dėmesio patvarumui ir nuovargiui tirti vartojamas ne tik vienkartinis trumpalaikis atskiro objekto suvokimas, bet duodama ir didesnės apimties medžiaga (pvz., spausdintas tekstas, aritmetikos uždaviniai ir kt.), įgalinanti tiriamąjį atlikti intensyvią darbą, reikalingą dėmesio suspietimo (pvz., surasti ir išbraukti tekste nurodytas raides, atlikti nesudėtingus aritmetikos veiksmus ir pan.). Klaidų skaičius rodo darbo kokybę, o atliktų uždavinių skaičius — tempą ir ritmą. J. Vabalas-Gudaitis duodavo tiriamajam stebėti pro langelį slenkančią juostą, kurioje būdavo sužymėti atitinkami uždaviniai. Juostos slinkimo greitį galėdavo reguliuoti pats tiriamasis, pasirinkdamas tuo pačiu sau patogiausią tempą. Juostos slinkimo greičio kitimai buvo fiksuojami grafiškai, jie atsispindėdavo automatiškai brėžiamoje kreivėje. Greitį galėjo reguliuoti ir eksperimentuotojas, tiriamajam nematant. Tuo būdu, buvo galima nustatyti, ar iš tikrųjų pasirinktas tiriamojo greitis yra jam maksimalus, ar tik patogiausias ir vaisingiausias darbo atžvilgiu. Šis aparato patobulinimas taip pat leido geriau pažinti individualias psichines tiriamojo savybes jo darbo tempo atžvilgiu.

Sujungdamas tachistoskopą su chronoskopu, J. Vabalas-Gudaitis galėjo kontroliuoti darbą kokybiškai ir kiekybiškai per visą tyrimo laiką. Pvz., tiriamasis, rinkdamas iš teksto nurodytus ženklus, periodiškai reaguoja, tuo būdu rodydamas jų radimo ir atpažinimo laiką. Čia nereikdavo laukti, kol eksperimentuotojas pasiruoš eksponuoti naują objektą, o juk tai turi didelės įtakos reakcijoms. Svarbiausia, čia tarpą tarp atskirų reakcijų užpildo nuolatinis tiriamojo darbas, kuris, kaip sakytą, kontroliuojamas kokybiškai ir kiekybiškai. Ši mintis irgi buvo plečiama toliau, kol virto svarbiu metodiniu J. Vabalas-Gudaitis reakcijų tyrimo principu.

3. Reikalavimai psichologiniam eksperimentui

Dirbdamas Peterburge, J. Vabalas-Gudaitis labiausiai domėjosi reakcijų tyrimu. Jo 1913 m. darbas „Paprasčiausių psichinių procesų tyrimai“ yra gera ir rimta žmogaus reakcijų tyrimų apžvalga, kurioje aprašyta šio metodo istorija, tuo metu vartota aparatūra su gausiais paties autoriaus patobulinimais, iškeltos pagrindinės psichinių reakcijų tyrimo problemos. Didelis autoriaus kruopštumas ir puiki klausimo analizė paaikšėja ypač tada, kai jo darbą palyginame ir su atitinkamais Boringo „Eksperimentinės psichologijos istorijos“ (1929) skyriais arba su Vudvortso „Eksperimentinė psichologija“ (1938), kurioje taip pat paskirta nemaža vietos reakcijos laiko tyrimų istorijai. Darbas vertingas dar tuo, kad jame aprašyti ne tik tuometiniai Vakarų Europos ir JAV psichologinių laboratorijų darbai ir jų rezultatai, bet visa tai siejama su Peterburge ir kituose Rusijos miestuose

daromais bandymais. O eksperimentinė psichologija mūsų kalbamu laiku Rusijoje buvo paplitusi plačiau negu Vakarų Europoje.

J. Vabalas-Gudaitis buvo gerai išstudijavęs ne tik jį dominusį specialų reakcijų tyrimo klausimą, bet buvo įsigilinęs ir į bendruosius psichologijos klausimus, būtent, į galimumą taikyti eksperimentinį metodą tyrimams ir į reikalavimus, kuriuos jam reikia išpildyti, kad turėtų mokslinio metodo vertę.

Nors eksperimentinis metodas plačiai buvo psichologijoje prigijęs, jis tebebuvo jungiamas su savistaba, kuri, kaip manė to meto buržuaziniai psichologai, įgalina psichinius procesus pažinti betarpiškai. Kad ir leisdamas keisti psichinių reiškinių atsiradimo sąlygas, jis vis vien tebesirėmė savistaba. Vundto nuomone, psichologiniam eksperimentui būtina, kad 1) tiriamasis pats aiškiai ir tiksliai nuspręstų, kuriuo momentu pasirodė tiriamasis reiškinys; 2) tiriamasis asmuo suvoktų tiek tiriamojo reiškinio pradžią, tiek stebėtų jo vyksmą; 3) tiriamasis reiškinys būtų pakartojamas ir patikrinamas daug kartų panašiomis bandymų sąlygomis; 4) tyrimus kartojant, reiškinį sukėlusieji ir lydintieji faktoriai būtų keičiami kokybiškai ir kiekybiškai¹⁰.

To, kad savistabos metodas psichologijai kažin ar priimtinas, kad jis kilęs iš subjektyvinės idealistinės psichologijos, J. Vabalas-Gudaitis iš principo nesvarstė, bet reakcijų tyrimų metodikos pagrindu nurodė daugelį aplinkybių, kurios praktiškai nepateisina minėtųjų Vundto reikalavimų psichologiniam eksperimentui, jeigu šis pretenduoja būti objektyviu psichologinių tyrimų metodu.

Vartodamas, matyt, jau tada psichologams žinomas I. Pavlovo mokslo sąvokas, J. Vabalas-Gudaitis aiškina, kad psichinės reakcijos metu tiriamasis reaguoja į „sąlyginį signalą“ koku nors sutartu judesiu. Tiriamasis, jei jis įsigilinęs į uždavinį, negali nurodyti pradinio savo reakcijos momento (pirmasis Vundto reikalavimas), bet tam tikro psichinio proceso, pradėto veikiant tam signalui, galinį momentą, greičiausiai, gali nurodyti. Šis galinis momentas savo ruožtu gali būti pradžia kitiems sudėtingiems psichiniams procesams. Apie motorinės reakcijos pradžią galime spręsti tik iš objektyvių duomenų, iš reakcijos trukmės, o ypač iš vadinamųjų tikrinamųjų bandymų¹¹.

Juo labiau negalima išpildyti antrojo reikalavimo, kad tiriamasis turįs stebėti savo pergyvenimus reagavimo metu. Pirmosios stadijos — pasiruošiant ir laukiant dirgiklio — metu tiriamasis dar gali nukreipti dėmesį į savo pergyvenimus, bet, teisingai teigia J. Vabalas-Gudaitis, sunku reikalauti, kad jis būtina stebėtų savo pergyvenimus tyrimo metu. Daugelis tiriamųjų apie savistabos rezultatus nieko negali papasakoti. Dar sunkiau esą reikalauti tokios savistabos antrosios stadijos — vykdymo — metu, nes neįmanoma nurodyti pačios reiškinio (judesio atlikimo) pradžios. Po signalo visa reakcija vyksta lyg savaime, natūraliai, nenutrūkdama. Autorius įspėja, kad į tiriamųjų parodymus, paremtus savistaba, reikia žiūrėti atsargiai,

¹⁰ Пг. Ежегодник экспериментальной педагогики 1913 г., стр. 133.

¹¹ Тен пат, 134 псл.

nes jie pasakoja tai, ką prisimena, o žmogaus atmintis ne visada tiksli. Vadinasi, savistabos rezultatus turi patvirtinti kokie nors išorinio pobūdžio duomenys, nes „tiriamąjo nurodymai, kurių negalima objektyviai sukontroliuoti, teturi antraeilės reikšmės“¹².

Trečiasis Vundto reikalavimas išpildomas tik iš dalies, nes tyrimui reikšmės turi ir įvairūs psichiniai faktoriai. Pvz., reikia atsižvelgti į nuovargį ir įgudimą. Jokių būdų neįmanoma, kad, kartoiant tyrimus, liktų nepakitę tiriamojo nuotaika, įvairūs jausmai, kylantieji tyrimų metu, ir kitos vidinės sąlygos. Taigi, sąlygų vienodumas bandymų metu negali būti visai išlaikytas.

Sunku, esą, išpildyti ir ketvirtąjį reikalavimą — pasekti, kaip atskiri faktoriai veikia tiriamąjį reiškinį. Čia reikia juos planingai keisti, pašalinant vienus, įvedant kitus. Išorinius faktorius iki tam tikro laipsnio galima keisti, kai kuriuos visai išmetant. Pvz., galima keisti signalo intensyvumą, jo kokybę, laukimo laiką ir kt. Tačiau lieka daugybė psichinių faktorių, kurių keitimas, įvedimas arba pašalinimas nebepriklauso nuo tyrėjo kontrolės.

Šios kritiškos pastabos apie Vundto reikalavimus eksperimentiniam metodui rodo, kad J. Vabalas-Gudaitis buvo labai įžvalgus, turėjo didelį patyrimą, kurį įgijo Nečiajevo laboratorijoje. Tačiau toji kritika pozityviai nenurodo, kaip tirti be trūkumų, kurių turi eksperimentinis metodas, jeigu jis vis dėlto vartojamas. Vadinamosios vidinės (subjektyviosios) sąlygos gali turėti reikšmės bet kuriam imamam tirti psichiniam reiškiniui, nes visi jie yra tarp savęs susiję. Bet, antra vertus, reiškinių sąryšingumas nekludo mokslinės analizės būdu prasiskverbti iki paprasčiausių psichinių vyksmų ir ieškoti jų tarpusavio priklausomumo. Reakcijų tyrimai įgalina matuoti kai kurių psichinių procesų laiką. Nors J. Vabalas-Gudaitis kritikavo Vundto reikalavimus psichologiniam eksperimentui, bet jis pats vadovavosi tuo metodu visų savo psichologinių tyrimų metu.

Nagrinėdamas kiekybinius, skaičiais išreikštus tyrimų duomenis, J. Vabalas-Gudaitis visur pabrėžia sąmonės (vidinių sąlygų) reikšmę rezultatų interpretavimui. Skaičiai gali būti tie patys, bet jie gauti, esant visai skirtingai sąmonės būsenai, todėl nėra lygiareikšmiai. Kiekybiniai duomenys yra reikšmingi tik tada, kai atitinka savistabos būdu aptiktus pergyvenimus. Taigi, eksperimentiniai duomenys būtinau papildytini savistabos duomenimis.

Šis svyravimas tarp objektyvių tyrimo duomenų ir savistabos parodymų yra reikšmingas. Reakcijų metodas, jeigu laikomasi tiksliai duomenų, rodančių reakcijos trukmę, mažai tėra vaisingas, nes negali išaiškinti daugelio sąmonės reiškinių. Laikydamosi tik kiekybinių duomenų, psichologija turi atsisakyti nuo daugelio problemų tyrimo, nes ji negali išsiveržti iš vadinamosios „stimulas — reakcija“ schemos. Reakcijų metodas neišvengiamai vertė psichologiją atsisakyti tirti sąmonę. Įžvalgesni psichologai iš pat pradžių pamatė šių pozicijų nevaisingumą, tačiau, būdami idealistais, negalėjo nugalėti dilemos: arba introspekcija, arba eksperimentu paremtas objektyvus psichinių reiškinių pažinimas. Svyravimas tarp subjektyvaus ir

¹² Ten pat, 136 psl.

objektyvaus metodo būdingas ne tik J. Vabalui-Gudaičiui, bet ir daugeliui to meto psichologų: jis yra susijęs su idealistinės psichologijos metodologiniais trūkumais, kuriuos vėliau mokslinė psichologija nugalėjo.

Reakcijų eksperimentu buvo galima konstatuoti, kad, esant tam tikroms sąlygoms, reakcijų trukmė yra ilgesnė arba trumpesnė, kad, esant toms pačioms reagavimo sąlygoms, vieno individualių reakcijos ilgesnės, kitų trumpesnės („asmeninės lygtys“), bet nuo kurių vidinių sąlygų tai priklauso, atsakyti nebuvo galima. Nors J. Vabalas-Gudaitis buvo didelis eksperimentinio metodo šalininkas, kultivavo jį, bet ir kritikuodamas Vundto reikalavimus, ir savo tyrimų rezultatais bei jų aiškinimu atskleidė šio metodo, ypač tos jo formos, kurią naudoja buržuaziniai psichologai, ribotumą.

4. Mėginimas psichologinį eksperimentą priartinti prie gyvenimo

Savo mokslinės veiklos pradžioje, o taip pat dirbdamas Aukštuosiuose kursuose ir Lietuvos universitete, savo įkurtoje laboratorijoje, J. Vabalas-Gudaitis daug laiko paskyrė reakcijų tyrimams. Stengdamasis nugalėti šių tyrimų metodikos trūkumus, ją tobulino ir norėjo priartinti prie gyvenimo. Jo vėlesnieji spausdinti darbai iš psichologijos srities, taip pat pranešimai tarptautiniuose psichologų kongresuose yra išaugę iš ankstesniųjų reakcijų tyrimo.

Jau 1913 m. darbe išaiškėjo, kad J. Vabalas-Gudaitis reakcijų metodą vertina kritiškai ir daro tas pozityvias išvadas, kurias vėliau pavertė vadovaujančiais šio metodo tobulinimo principais. Išdėstydamas bandymo duomenų matematinį sutvarkymą, nurodo, kad aritmetinis vidurkis (M) ir vidurinė variacija (mv) visapusiškai neatvaizduoja atskirų reakcijų, kurios ištirtos vieno kurio bandymo metu. Jis čia remiasi Aleksijevu, Doichleriu, kurie į bandymų seriją žiūrėjo ne kaip į daugybę atskirų, pavienių tyrimų, bet kaip į vieną bendrą procesą, kuris pats gali kisti ir varijuoti, veikiamas kintamų įtakų. Pacituosime jo žodžius: „Čia negalima kiekvieno bandymo laikyti lygiaverčiu, bet greičiau reikia matyti juose įvairias apraiškas vieno bendro proceso tiek iš atžvilgio į jo pilnumą, tiek į variaciją, kurią sukelia savo prigimtimi kintamos ir nepagaunamos priežastys“¹³.

Nors šios mintys buvo pareikštos, kritiškai vertinant kai kuriuos matematinio duomenų tvarkymo metodus, bet ilgainiui jos virto svarbiu J. Vabalas-Gudaičio reakcijų tyrimus apibūdinančiu principu, kuris susiformavo, kritikuojant reakcijų metodo trūkumus. Plačiau reakcijų metodas buvo kritikuojamas veikale „Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti“.

Esminis reakcijų tyrimų trūkumas yra jų „vienkartiškumas“: tiriamasis gauna įspėjamąjį ženklą pasirošti, po to dirgiklį, į kurį reaguoja sutartu ženklu. Tarp atskirų reakcijų daromos pertraukos, kurių metu tiriamojo dėmesys ir mintys gali būti nukreiptos į pašalinius reiškinius. Gyvenime retai tebūna tokių trumpų motorinių aktų. Dėl to J. Vabalas-Gudaitis nurodė, kad

¹³ Ten pat, 142 psl.

„reikia pirmiausia pakeisti vienkartinės reakcijos koku nors nuolatiniu darbu, kuris įgalintų sekti atskirus to darbo momentus reakcijų pagalba, bet nepertraukiant paties darbo“¹⁴.

Realizuodamas šį principą psichologiniame eksperimente, jis sukonstravo aparatūrą, kurioje pro langelį tam tikru tempu buvo varoma juosta su atitinkamais ženklais. Tiriamasis turėdavo į vienus sutartus ženklus reaguoti, nuspausdamas dinamometrinių raktelį, o kitus praleisti nereaguodamas. Bet per visą juostos slinkimo pro langelį laiką tiriamasis turėjo atidžiai stebėti ženklus, kad galėtų teisingai reaguoti. Manoma, kad tokiu būdu buvo išvengta reakcijų „vienkartiškumo“, jų izoliacijos, kad tiriamajam buvo duotas ištisinis darbas.

Remdamasis patyrimu, įgytu laboratoriskai eksperimentuojant su žmogaus reakcijomis, J. Vabalas-Gudaitis sudarė vadinamąją „nebylių“ reaktologinių testų sistemą, kuri turėjo išvengti trūkumų, būdingų daugeliui testų sistemų.

Visų pirma, tuo metu plačiai pasklidusios testų sistemos buvo verbalios, t. y., tiriamiesiems duodami spęsti uždaviniai būdavo žodiniai (įvairūs klausimai, galvosūkių, nebaigti apsakymėliai ir pan.), todėl, sprendžiant ir išdėstant atsakymą, reikėjo sugebėti logiškai formuluoti mintis, mokėti kai kurias gramatikos taisykles ir kt., kitaip tariant, uždavinius galėdavo spęsti tie tiriamieji, kurie buvo išlavintos kalbos. „Nebyliai“ testai buvo įvairūs brėžinėliai, piešinėliai, sudedamieji piešinėliai ir tam tikri techniniai mechanizmai. Instrukcija būdavo išdėstoma žodžiu, o pats uždavinys sprendžiamas tam tikromis manipuliacijomis — išbraukiant ar įrašant duotame lape sutartus ženklus, sudedant arba išardant duotuosius mechanizmus ir pan. Taigi, čia iš tiriamojo nebuvo reikalaujama sprendimo rezultatus išdėstyti žodžiu arba raštu.

Antra, beveik visose to meto testų sistemose buvo vartojami vienkartiniai klausimai atskiriems sugebėjimams tirti. J. Vabalas-Gudaitis padarė išvadą, kad, vienkartinės reakcijas pakeitus ištisiniu darbu, bus galima sekti atskirus to darbo momentus, kurie atspindės tiriamojo darbo pobūdį ar kai kurias individualias asmenybės savybes (patvarumą darbe, įsigilinimą į jį ir kt.). Toks tyrimas turėjo padėti pažinti sudėtingas darbingumo apraiškas, o ne atskiras impulsyvias reakcijas. Paprastai, ir gyvenime apie žmogų sprendžiama ne iš atskirų jo darbo momentų, ne iš vieno atlikto uždavinio, bet iš darbingumo, kuris pasirodo ištisiniame darbe, iš visos tų atskirų momentų grandinės.

Kad J. Vabalas-Gudaitis iš žmogaus reakcijų tyrimų ilgainiui perėjo į tuo metu madingus reaktologinius testus, nėra atsitiktinis dalykas. Jau minėtame 1913 m. darbe, aprašydamas svarbiausius metodus psichinių reakcijų laikui tirti, jis nurodo, kad, be sudėtinga aparatūra atliekamų tyrimų, yra dar paprastų, visiems prieinamų metodų. Apie reakcijos laiką, pvz., galima spęsti iš greičio, kuriuo atrenkamos iš teksto nurodytos raidės, perbraukiant jas pieštuku. Toliau dirbdamas, jis stengėsi suprastinti pačių

¹⁴ J. Vabalas-Gudaitis. Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti, K., 1927, 18—19 psl.

tyrimų apystatą, aparatūrą, padaryti juos prieinamus didesniai psichologų ir pedagogų skaičiui, neturinčiam specialiai įrengtų laboratorijų.

Šitos tendencijos rodo, kad J. Vabalas-Gudaitis tebesilaikė Nečiajevo tradicijų rasti nesudėtingus eksperimentus, kurie įgalintų surinkti daugiau medžiagos mokinių psichikai pažinti ir tuo būdu padėtų psichologiją suartinti su pedagogika.

Tačiau, suprastinus patį tyrimų būdą, neturi nukentėti jų mokslinė vertė. Psichologinis eksperimentas, suprastintas iki nesudėtingų standartinių uždavinių, žinoma, gali būti plačiai vartojamas, bet patyrimas parodė, kad tokie tyrimai, ypač, jeigu iš jų skubama daryti praktines išvadas, savęs nepateisina.

J. Vabalas-Gudaitis paruošti vadinamieji „nebyliai“ testai pirmą kartą buvo paskelbti VI psichotechnikų konferencijoje Utrechte (Olandijoje, 1928). Ši „vieninga testų sistema gimtajam darbingumui įvertinti pagal chronometrinį principą“ parengta, ištyrus 800 Kauno mokinių, 200 studentų ir 200 kareivių¹⁵. Tirta su plačiu užsimojimu, darbo padaryta daug, bet, atsižvelgiant į tai, kad šis metodas yra ydingas, kad jis netinka pažinti žmogaus gabumams, darbas neturėjo praktiškos reikšmės, nors testai ir yra skiriami praktikos reikalui.

Modifikuota šių testų sistema (vietoj 4 uždavinių naudoti 9) buvo paskelbta IX tarptautiniame psichologų kongrese, įvykusiame 1929 m. Njuhavene (JAV). Nors pats autorius ten nedalyvavo, bet jo pranešimo tezės buvo išspausdintos kongreso darbuose¹⁶. Netrukus vėl imama šią testų sistemą tobulinti, ir rezultatai paskelbiami tarptautinėje konferencijoje Maskvoje (1931). Ten buvo paskaitytas pranešimas tema „Testavimo reaktologizacija“. Palyginus su 1929 m. pranešimu, dabar daugiau rūpintasi sistemą pagrįsti teoriškai. Akcentuojami psichinių funkcijų klasifikacijos principai, kuriais paremta ir pati testų sistema¹⁷.

Po 1931 m. J. Vabalas-Gudaitis daugiau laiko paskyrė teoriniams psichologijos ir pedagogikos klausimams aiškinti, vadinamajai abipusiškos sąveikos teorijai kurti ir šios sistemos principais paremtai tipologijai sudaryti. Dar kartą grįžo prie testų 1936 m., sugalvodamas uždavinius mokinių darbingumui tirti, tik dabar naudojo ne abstrakčias geometrines figūras ir iki minimumo suprastintus rašymo judesius, o su vaikų mokykliniu darbu artimai susijusią medžiagą ir procesus. Buvo duodami trys uždaviniai: 1) per minutę užrašyti kaip galima daugiau kartų du duotuoju žodžiu; 2) užrašyti kaip galima daugiau nurodytos mokslo disciplinos terminų (3 min.); 3) per 10 min. užrašyti 5 tikslūs duotųjų sąvokų apibrėžimus. Autorius manė, kad, atėmęs iš laiko, skirtą antrajam arba trečiajam užda-

¹⁵ Yra išlikusios spausdintos to pranešimo tezės vokiečių kalba, išleistos pačių konferencijos rengėjų. Išplėstas referatas buvo spausdintas atskira knyga: *J. Vabalas-Gudaitis. Ein einheitliches stummes Testsystem*, K., 1929.

¹⁶ Ninth International Congress of Psychology, September 1st to 7th, 1929. Proceedings and Papers, Princeton, 1930, p. 455—456.

¹⁷ *Eranus*, 2 t., K., 1931, 7—44 psl.

viniui, laiką, reikalingą rašyti žodžiams (jis sužinomas iš pirmojo uždavinio), gaunąs laiką, kurį tiriamasis sugaišta sudėtingiems atsiminimo arba mąstymo procesams¹⁸.

Nors pastarieji uždaviniai yra gyvenimiškesni, bet ir iš jų negalima spręsti apie mokinio gabumus, kurie negali būti aiškinami vien atgaminimu ir juo paremtu mąstymu. J. Vabalas-Gudaitis pirmaisiais testais tarėsi tirti įgimtus gabumus („darbingumą“). 1928 m. testais buvo ištirta įvairaus amžiaus mokinių, studentų ir kareivių. Pasirodė, kad geriausiai uždavinius sprendė studentai, o kareivių psichinis darbingumas, nors jie turėjo tiek pat amžiaus, buvo toks kaip 10—11 metų mokinių. Daugelis kareivių nebuvo baigę nė pradinės mokyklos¹⁹, todėl maži mokinukai ne blogiau už juos sprendė uždavinius, sudarytus iš smulkių geometrinių figūrėlių (ratukų). Mokykla įpratina mokinius analizuoti rašytus arba pieštus ženklus, skaičiuoti juos ir t. t.

J. Vabalas-Gudaičio pažiūrai į gabumus, kaip rodo 1928 m. tyrimų duomenys, turėjo įtakos to meto buržuazinės metafizinės gabumų teorijos. Bet, antra vertus, tie duomenys minėtas koncepcijas griauja. Pvz., J. Vabalas-Gudaičio testais buvo tirtas „Aušros“ mergaičių gimnazijos psichinis pirmųjų dviejų klasių mokinių darbingumas. Rezultatai parodė, kad sugebėjimus nulemia ne tik amžius, bet ir mankštinimasis, kad mokymas lavina tas savybes, kurios tiriamos minėtaisiais testais. To paties amžiaus, bet vyresnių klasių mergaitės pasiekia geresnių rezultatų, ypač sprendamos uždavinius, turinčius neabejotiną ryšį su mokykloje įgytais įgūdžiais, su skaičiavimu²⁰. Vadinas, kareiviai sprendžia blogiau už mokinius šiuos uždavinius todėl, kad jie arba neturėjo progos išlavinti atitinkamų savo sugebėjimų, arba jau praėjo daugiau laiko nuo mokyklos lankymo ir per jį netekta įgūdžių, įgytų tokiems uždaviniams spręsti.

Nors J. Vabalas-Gudaitis paskyrė daug laiko sudaryti naujai testų sistemai, kuria būtų galima ištirti moksleivių gabumus, jų „psichinį darbingumą“, tačiau jo sudaryta testų sistema neišvengė tų pačių trūkumų, kaip ir kitos sistemos, ir jis, ieškodamas ydingų metodų, tik gaišo laiką.

Drauge reikia pažymėti, jog, stengdamasis suprastinti psichologinį eksperimentą ir suteikęs jam testų formą, J. Vabalas-Gudaitis niekad nesiūlė savo testų masiškai vartoti mokyklose. Mokytojams jis buvo paruošęs ir išleidęs pagrindinių mokinių psichinių savybių sąrašą. Ten nurodoma, koks mokyklinis vaiko darbas leidžia geriau stebėti tas savybes ir kaip reikia vertinti jų išsivystymą. Kurdamas savo testų sistemą, autorius jau iš pat pradžių buvo užsibrėžęs, kad jo testai skirti moksliniam tyrimui, o ne mokinio gabumams bandyti²¹.

¹⁸ Plg. „Tautos mokykla“, 1936, Nr. 3, 55—58 psl.

¹⁹ 1927 m. į Lietuvos kariuomenę pašauktų naujokų išsilavinimas buvo toks: analfabetų — 25,1%, mokančių tik skaityti — 7,9%, mokančių skaityti ir rašyti, bet nelankusių mokyklos — 24,9%, baigusį pradžios mokyklą arba ją lankusių — 33,1%, baigusį aukštesnės mokyklos arba jas lankusių — 9,0% (Plg. „Mūsų žinynas“, 1928, Nr. 15, 472 psl.).

²⁰ „Mokykla ir visuomenė“, 1934, Nr. 5—6, 203 psl.

²¹ Plg. J. Vabalas-Gudaitis. Ein einheitliches stummes Testsystem, S. 36.

Suprastintus psichologinius eksperimentus į dvi rūšis — bandymo (Prüfungsexperimente) ir tyrimo (Forschungsexperimente) — J. Vabalas-Gudaitis skirstė, veikiamas V. Šterno pažiūrų²². Darbingumo testais nebuvo siekiama kokių nors prognostinių tikslų, pvz., iš tyrimo duomenų nustatyti tolesnį atitinkamų vaiko sugebėjimų vystymąsi ir to vystymosi lygį. Jais norėta tik geriau atskleisti pačios psichikos bruožus, ištyrus atskirus psichinius procesus ir jų tarpusavio ryšį bei pareinamumą. Nors J. Vabalas-Gudaitis ne kartą dalyvavo psichotechnikų kongresuose, bet jis nepriklausė prie tų psichologų, kurie manė psichotechnika išspręsią opias mokinių gabumų ugdymo ir profesijos pasirinkimo problemas. Per negausius psichotechninius bandymus, kurie buvo Lietuvoje atliekami 1930—1940 m., J. Vabalas-Gudaičio testai nebuvo vartojami, nes pats autorius jų nerekomendavo. Be to, jų nebuvo galima įsprausti į įprastinių testų šabloną, kad bandymo rezultatai iš karto leistų spręsti apie tiriamojo sugebėjimus kuriam nors konkrečiam darbui, kaip to buvo reikalaujama iš testų. Šie testai buvo, kaip pats autorius vėliau juos pavadino, tikrai „orientaciniai“.

5. Dirgiklio suvokimo reikšmė reakcijos laikui

Tiriant ilgesnį laiką tą patį asmenį, jo reakcijos į duotą dirgiklį suautomatėja. Pradėta paprastąsias reakcijas skirstyti į pilnas ir sutrumpintas, arba sensorines ir motorines. Toks skirstymas psichologijoje įsigalėjo po L. Langės studijų šiuo klausimu paskelbimo (1888). Paprastai, sensorinė reakcija esti ilgesnė už motorinę. Skiriasi ir mv: pirmosios yra apie 20 sigmų, o motorinės — apie 10 sigmų. Kai tiriamojo dėmesys sukoncentruotas suvokti dirgiklį, beveik niekados nebūna paankstinių reakcijų. Panaudojant kokius nors naujus dirgiklius, klaidingų reagavimų, daugiausia, būna tada, kai tiriamasis yra nusistatęs motoriškai. Čia, matyt, turi reikšmės sąmoningumo faktorius: sensorinės reakcijos metu įsisauginamas dirgiklis, ir tik po to seka judesys, o reaguojant motoriškai, nebelieka vadinamojo apėrcpcijos momento (pagal L. Langę — net pėrcpcijos).

Be šių dviejų kraštutinių formų, nurodoma dar trečioji, lyg tarpinė joms — natūralioji reakcija. Jos metu dėmesys paskirstomas tarp dirgiklio ir motorinės atoveikos. Bet tai žymiai pailgina reakciją, ir tiriamieji greitai pradeda savo dėmesį sukaupti labiau į vieną ar kitą reakcijos pusę. Tuo būdu, jų atoveika priartėja prie sensorinės arba motorinės reakcijos. Šiomis reakcijų rūšimis J. Vabalas-Gudaitis domėjosi jau 1913 m.

Reakcijų rūšių klausimu jis domėjosi ir vėliau, dirbdamas Lietuvos universitete. Buvo iškeltos dvi atskiros problemos: 1) kokios reikšmės turi visam reakcijos laikui jos pirmasis etapas, pirmoji grandis — dirgiklio suvokimas ir 2) tipologiniai klausimai.

Išdėstydamas Vundto reikalavimus psichologiniam eksperimentui ir kritiškai juos įvertindamas, J. Vabalas-Gudaitis 1913 m. ypatingai susidomėjo pirmąja reakcijos grandimi — dirgiklio suvokimu, po kurio įvyksta

²² Plg. W. Stern. Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen und die Methoden ihrer Untersuchung, Leipzig, 1928, S. 53 ff.

sutartas judesys. 1923 m., skaitydamas Leipgig pranešimą „Motorinio ir sensorinio tipo paprastuose reakcijų tyrimuose analizės klausimu“, jis vėl nurodo, kad „atsiranda būtinas reikalas susekti bei patikrinti, ant kurio pojūtinio suvokimo laipsnio atsiranda impulsas reaguoti ir įsikūnija atitinkamo judesio pavidalu“²³. Kai kurie tiriamieji, ypač motorinio tipo, labai įsakmiai nurodydavo, kad jie reaguoja, dar ne visai suvokę dirgiklį. Kai dirgiklį suvokia gerai, reakcija esti ilgesnė.

V. Lašas ir V. Lazersonas 1924 m. irgi mėgino aiškinti, kuriuose reakcijos etapuose jos laikas yra sutrunkdomas arba sutrumpinamas. Nors buvo konstatuota, kad atskirų asmenų centrinio ir išcentrinio reakcijos proceso laikas labai nevienodas, bet jo nebuvo galima ištirti, kol nebus tiksliai nustatyta, kiek laiko reakcija užtrunka pirmojoje grandyje. Jie ėmė optines reakcijas. Kritiškai įvertinę Pulfricho ir Friolicho metodus, sukonstravę specialią aparatūrą, V. Lašas ir V. Lazersonas tyrė, kokios įtakos reakcijos laikui turi dirgiklio, šiuo atveju šviesos, intensyvumas. Dirgindami vieną akį dirgikliu stipriau nušviestame fone, antrą — silpniau, jie pastebėjo, kad dėl šviesos intensyvumo sumažėjimo arba regėjimo lauko tamsumo reakcijos laikas pailgėja²⁴.

Bet reakcijos skiriasi ir tada, kai nesikeičia nei šviesos intensyvumas, nei regėjimo lauko nušvietimas. Kas tada veikia reakcijos laiką?

Nagrinėdamas šį klausimą (1927), J. Vabalas-Gudaitis atkreipė dėmesį į N. Langės pažiūrą, kad suvokimo procesas yra fazinis, būtent, kad suvokimas prasideda labai elementariu neaiškiu pavidalu („kažkuo“), kyla vis į aiškesnes pakopas, vis smulkiau diferencijuojasi ir labiau aiškėja. Žinoma, neįmanoma nustatyti, kiek yra tokių suvokimo fazių, nes jos, išorės ir vidaus sąlygų veikiamos, gali keistis. Tačiau aišku, kad tarp kraštutinių polių („kažko“ ir visai aiškaus, diferencijuoto pavidalo) yra daug pereinamųjų laipsnių. Kiekvienas jaudinimas, perėjęs per absoliutinį pojūčių slenksį, esant reikalingoms sąlygoms, gali pasiekti aukščiausią aiškumo laipsnį. Kopimo tempas aiškumo laipsniais pareina nuo daugelio sąlygų: dirgiklio stiprumo, nervų jautrumo, dėmesio įtempimo, nuovargio, dirginamosios receptoriaus vietos ir kt.

Kad įvyktų reakcija, nervinis impulsas turi pasiekti pirštą, kuriuo nuspaudžiamas raktelis. Tokį impulsą gali sukelti ir jaudinimas, kuris dar nėra susiformavęs į aiškų, diferencijuotą vaizdą. Suvokimo vaizdas gali formotis ir toliau — paties reagavimo metu arba net po reakcijos. Dėl to gali būti gauta labai trumpų reakcijų, tiriamajam net nežinant, dėl ko jo reakcijos sutrumpėjo. Tirdamas pats save ir V. Lazersoną, J. Vabalas-Gudaitis gavo labai trumpų reakcijų. Įprastinėmis reakcijų tyrimo sąlygomis reakcijos į akustinį dirgiklį truko (sigmomis): J. Vabalas-Gudaičio sensorinė — 200, motorinė — 150, V. Lazersono sensorinė — 265, motorinė — 161.

²³ J. Vabalas-Gudaitis. Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbinumui tirti, 72 psl.

²⁴ Plg. V. Lašas ir V. Lazersonas. Regėjimo jutimų latentinio laiko eksperimentiški tyrinėjimai, K., 1924.

Tuo nepasitenkinta, ieškota būdų sutrumpinti reakcijos laikui. Reikšmės turėjo atitinkamų funkcijinių sąlygų sudarymas: „Bet, turėdamas omenyje, kad suvokimas gali pakilti iki aukščiausio laipsnio gan savaimingai bei lygia greta su taip pat savaimingai ir net automatiškai einančiu reakcijos vyksmu, aš, norėdamas patikrinti ir įsitikinęs, kad galima gauti žymiai trumpesnių reakcijų, gavęs įspėjamąjį ženklą, stengdavausi ne tik nukreipti dėmesio į atoveiką ar jaudą, bet neturėti jokio dėmesio įtempimo, apie nieką nemąstyti, visai ramiai sėdėti, net nelabai laukdamas jaudos, o tik žinodamas, kad įgavus man bet kurį optišką įspūdį per tachistoskopo langelį, mano pirštas, padėtas ant raktelio, turi spustelėti; čia dažnai aš net akis ne tiesiai fiksuodavau į langelį, o žiūrėdavau ramiai kur nors į šalį ir tuomet šviesos laipsnio pasikeitimas tachistoskopo langelyje greičiau užgaudavo tinklainės periferiją, ir reaktiškas judesys įvykdavo kažin kaip nesąmoningai“²⁵.

Dirgikliu galėjo būti vienas taškas, du, trys, keturi ir penki. Po reagavimo tiriamasis turėdavo pasakyti ir taškų skaičių. Iš 12 reakcijų, išvedus vidurkį, gauta: J. Vabalo-Gudaičio — 64 sigmos, taškų skaičius pasakytas teisingai 7 kartus, V. Lazersono — 74 sigmos, taškų skaičius teisingai nurodytas 6 kartus. Nebuvo nė vienos paankstintos reakcijos.

Kad tiriamasis negalėtų papildyti savo suvokimo po reagavimo, toliau dirgiklio ekspozicijai buvo skirta tik 50 sigmų (mažiau negu trunks reakcija), objektas išnykdavo anksčiau, negu tiriamasis spėdavo reaguoti. Kad įvyktų reakcija, tiriamasis turėjo, žinoma, just dirgiklį, bet koks buvo suvokimo aiškumas, iki būdavo gautas valios impulsas, iš šių tyrimų nežinome. Jis negalėjo būti žymus.

Kad galima sudaryti palankias sąlygas reakcijos vyksmui, matyti ir iš kitų tyrimų. Stai, Frošbergas (1907), norėdamas išaiškinti faktorius, veikiančius laiką, keitė dirgiklio trukmę. Optinis dirgiklis veikė 3, 16, 12, 24 arba 48 sigmas. Pasirodo, kad trumpiausios reakcijos (173—191 sigma) būdavo tada, kai dirgiklis veikdavo 50 sigmų. Jei jis erzindavo trumpiau kaip 50 sigmų, reakcijos laikas pailgėdavo. Uelsas (1913) tyrimus pradėjo trumpesniu kaip 50 sigmų dirginimu ir palaipsniui ilgino iki 1000 sigmų. Vadinasi, nėra įrodymų, kad reakcijos sutrumpėtų tada, kai dirgiklio trukmė esti ilgesnė už 50 sigmų. Bet nei vienas, nei antras negavo tokių trumpų reakcijų kaip J. Vabalas-Gudaitis.

Reakcijų sutrumpėjimo iki 64—74 sigmų negalėsime išaiškinti tik tuo, kad šviesa veikė periferinę akies tinklainės dalį, kaip tai yra aiškinęs Dodžas. Dalyko nepaaiškina ir Bolduino nurodymas, kad reagavimo greitis priklauso nuo tiriamojo individualaus vaizdinių tipo.

Reakcijų trumpumą J. Vabalas-Gudaitis aiškino I. Pavlovo mokslu apie sąlyginius refleksus. Susidarius sąlyginiam refleksui, būdavo greitai sudirginami vykdomieji organai, „gal būt, be įterpimo į tą kelią aukštesnių regėjimo centrų“.

²⁵ J. Vabalas-Gudaitis. Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti, 14 psl.

Kad toks aiškinimas buvo teisingas, nors nepilnas ir netikslus, matome iš kai kurių pastarųjų laikų tyrimų. Antai, V. Zinčenka (1957), tirdamas orientacinius rankos ir akies refleksus, rado, kad, sudarant elementarių motorinių reakcijų sistemą į tam tikra tvarka pasirodančius šviesos signalus, akių orientacinių judesių pasikeitimas yra sąlyginio refleksio pobūdžio. Ilgesnį laiką kartojant tyrimų seriją, davus pirmąjį signalą, akys nukrypda-vo į antrąją lempuotę, nespėjus jai net užsidedti. Paankstintas akių judėjimas į laukiamą dirgiklį sutrumpindavo ranka atliekamų reakcijų laiką²⁶.

Bandymai, kuriais gauta labai trumpų optinių reakcijų, buvo reikalingi, nagrinėjant psichinių reakcijų prigimtį. Reakcijos yra skirstomos į papras-tąsias ir sudėtingąsias. Buvo nusistovėjusi pažiūra, kad jeigu iš sudėtingos reakcijos laiko atimsime paprastos reakcijos laiką, tai skirtumas parodys laiką, reikalingą pasirinkti reakcijai. Vundtas dar vartojo vadinamąją pa-žinimo reakciją. Būdavo duodami du ar daugiau dirgiklių ir reikėdavo rea-guoti į bet kurį jų, tačiau tik tada, kai dirgiklis būdavo pažintas. J. Vabalas-Gudaitis manė, kad toks pažinimo (respekt. — atrinkimo, skyrimo) truk-mės apskaičiavimas neturi objektyvios vertės, nes suvokimas nėra kontro-liuojamas, o nežinant, kiek laiko skirta dirgikliui suvokti, negalime suži-noti, kiek jo lieka kitiems procesams. Kaip matėme, jo tyrimuose dirgiklis veikdavo labai trumpą laiką (mažiau kaip 50 sigmų), o taškų skaičius bū-davo suskaičiuojamas jau po reagavimo. Taigi, ištirti pažinimui reikalingą laiką Vundto metodu neįmanoma, ir dėl to jis buvo atmestas.

Nors J. Vabalas-Gudaitis parodė didelę pirmosios reakcijos gran-dies — suvokimo — reikšmę reakcijos laikui, tačiau dirgiklio suvokimo fa-zės liko neišaiškintos. Tyrimo metu tiriamasis ypatingo dėmesio dirgikliui neškiria, o kadangi dirgiklis veikia labai trumpai, todėl galima spėti, kad jo vaizdas nebūdavo labai aiškus. Vadinasi, tiriamasis pradėdavo reaguoti pirmomis suvokimo fazėmis, vos pajutęs šviesos blykstelėjimą, net nesi-stengdamas gerai jo suvokti. Nepaaiškėjo, kokios yra dirgiklio suvokimo fazės reakcijų tyrimo metu ir kada vienu ar kitu atveju pradedama rea-guoti.

Žymiai vėliau, 1948 m., J. Vabalas-Gudaitis, sprendamas optinių dir-ginimų kumuliacijos klausimą, vėl susidūrė su suvokimo fazėmis. Ekspo-nuodamas naujai sukonstruotu tachistoskopu trumpam laikui paveikslą, rei-kaladavo, kad tiriamasis jį suvoktų ir nupieštų ten atvaizduotus objek-tus. Ekspozicija buvo kartojama daug kartų. Veikiant akį daug kartų tuo-pačiu paveikslu, nors ir labai trumpą laiką, analizatoriuje kumuliuojamas (sukaupiamas) jaudinimas, dirgiklio vaizdas pamažu ryškėja. Po pakar-totinių ekspozicijų tiriamojo piešimu atkurtos daiktų formos ir turinys vis labiau artėja prie eksponuojamo paveikslo formų ir turinio.

Norėdamas sutrumpinti suvokimui reikalingą laiką, J. Vabalas-Gudai-tis, prieš eksponuodamas paveikslą, akį erzindavo spalviniu dirgikliu, norė-damas išaiškinti, kuri spalva daro ją jautresnę suvokimui. Tuo būdu, drau-

²⁶ Глг. В. П. Зинченко. Некоторые особенности ориентировочных движений руки и глаза и их роль в формировании двигательных навыков, М., 1957.

ge buvo tiriamos dvi problemos: suvokimo faziškumas, pagaunant paveikslą apsunkintomis sąlygomis (trumpas laikas), ir spalvos įtaka regėjimo jautrumui.

Tyrimai parodė, kad, per labai trumpą laiką suvokiant paveikslo objektus, eksponuojant juos daugiau vienas po kito sekančių kartų, suvokimo vaizdas tampa vis labiau apibrėžtas ir diferencijuotas. Šitokio suvokimo fazės priklauso nuo suvokiamų objektų struktūros ir įvairių kitų sąlygų (objektų eksponavimo trukmės, jų nušvietimo, regėjimo kampo ir kt.).

6. Psichologinės asmenybės problemos

Tirdamas žmogaus reakcijų laiką, J. Vabalas-Gudaitis palietė ir asmenybės problemą. Individualios psichologinės žmogaus savybės buvo nagrinėjamos, tiriant reakcijas. Tokia savybė reikia laikyti „psichinį darbingumą“, kuriam tirti buvo paskirta nemaža laiko. Nagrinėdamas šį klausimą, jis susidūrė su tipologijos problemomis. Individualias asmenybės savybes tyrė pagal Lazurskio bei savo sudarytąsias „programas“. Asmenybės tyrimas pastarosiomis rėmėsi objektyvaus stebėjimo metodu.

Iš 1913 m. darbo matome, kad J. Vabalui-Gudaičiui buvo žinomi Virto, Ketelio ir Dolio samprotavimai, nukreipti prieš aukščiau minėtąjį reakcijos skirstymą į tris rūšis — sensorinę, motorinę ir natūraliąją. Tačiau jis jų neatmetė: „Bet šį klausimą reikia dar toliau tirti ir, jeigu negalima, klasifikuojant paprastos reakcijos formas, visiškai remtis dėmesio kryptimi, kaip tai daro Langė, tai kol kas reikia visiškai sutikti su tuo, kad yra pilna ir sutrumpinta paprastos reakcijos forma“²⁷.

1923 m. psichologų kongrese Leipgig jis paskelbė savo tyrimų rezultatus, gautus originaliu metodu, kuris buvo pavadintas laisvąja reakcija: tiriamasis pats, kai jau jausdavosi visai pasiruošęs reagavimui, nuspausdamas raktelį, duodavo sau garsinį signalą, o kartu paleisdavo ir chronoskopą. Į signalą reaguodavo, greit pakeldamas pirštą ir tuo pačiu sustabdydamas chronoskopą.

Apibendrinamas šių tyrimų rezultatus, J. Vabalas-Gudaitis nurodo, kad tiriamuosius, atsižvelgiant į jų reagavimo būdą, galima skirstyti į 4 tipus: 1) mišrų bei neaiškų, 2) vienpusiškai sensorinį, 3) vienpusiškai motorinį ir 4) dvipusišką. Pastarasis tipas kai kada reaguoja sensoriškai, kai kada motoriškai. Tai priklauso nuo bandymų apystatos, ypač nuo tiriamojo nuotaikos. „Žinoma, aš dabar nedrįsčiau čia skelbti naujos žmonių tipų klasifikacijos sulig reakcijų tipais, — rašo J. Vabalas-Gudaitis, — bet ateityje galiu laukti, kad reakcijų bandymai duos pagrindą žmonių tipams nustatyti, ir tas reakcinis pagrindas gal bus tinkamesnis teoriškai ir lengviau taikomas praktiškai, negu dabartiniai tipų suskirstymo pagrindai, kaip antai: kūno struktūra (Kretschmaro), vidinių liaukų inkrecija ir panašiai, nes galų gale ir visas žmogaus gyvenimas yra ne kas kita, kaip reakcijų grandinė“²⁸.

²⁷ Ежегодник экспериментальной педагогики 1913 г., стр. 161.

²⁸ Tauta ir žodis, 2 t., 1924, 504 psl.

1927 m. tipologijos klausimai sprendžiami kiek kitaip. Čia pabrėžiamas ne reagavimo būdas ir jo reikšmė žmogaus tipui pažinti, bet atliekamo uždavinio krypties reikšmė²⁹.

Bandymams buvo pagamintos trys juostos su skirtingais ženklais (signalais). Į duotąjį signalą reaguoti reikėdavo, atlikus suvokimo ir sprendimo veiksmą. Uždaviniai buvo parinkti, pasirėmus tam tikromis teorinėmis prielaidomis. Kiekvienas jų reikalavo skirtingo psichinio darbingumo, kuriuo buvo vadinami žmogaus gabumai.

Autorius tarėsi galįs visus žmogaus psichinius procesus skirstyti į tris pagrindines rūšis — įcentrinės, centrinės bei išcentrinės — ir stengėsi surasti tiriamiesiems tokius uždavinius, kurie pirmiausia ir apkrautų atitinkamus procesus³⁰.

Įcentriniam procesams tirti juostoje buvo linijomis atvaizduoti vienodo dydžio stačiakampiai, tik jų šoninėse buvo įvairaus dydžio plyšių bei spragų. Reaguoti reikėdavo į tuos stačiakampius, kurių šonuose jokių įplyšimų nebuvo. Centriniam darbui buvo imama pora skaitmenų, kurie juostoje stovėjo vienas ties antru. Reikėjo reaguoti tada, kai skirtumas tarp apatinio ir viršutinio skaičiaus buvo lygus dviem vienetams. Išcentriniam darbui buvo pagaminta trečia juosta, kurioje atvaizduoti statmeni brūkšniai su rodyklėle ties jo galu. Rodyklė rodė aukštyn arba žemyn. Jei rodė aukštyn, ant reaktyško raktelio laikomą pirštą reikėjo kilstelėti aukštyn, o jeigu priešingai — spustelėti žemyn; jei pasirodydavo brūkšnys be rodyklės, pirštą reikėdavo laikyti ramiai. Buvo registruojamas kiekvienos atskiros reakcijos laikas (visa juosta buvo 1580 mm ilgio ir praslinkdavo pro tiriamąjį per 18 sek.), piršto judesio kryptis ir nuspaudimo stiprumas, išreikštas gramocentimetrais. Kiekvieno tiriamojo rezultatai buvo apskaičiuoti, išreikšti skaičiais, rodančiais teisingas ir klaidingas reakcijas, jų laiką, taip pat laiką, reikalingą pirštui su rakteliu atstatyti į vietą, reakcijų laiko svyravimus, piršto nuspaudimo energiją gramocentimetrais, tos energijos svyravimus.

Turint septynis dydžius, kuriais įvertinamas tiriamojo darbingumas, sunku juos visus besuvesti į vieną rodiklį, o kadangi buvo duodami trys skirtingos krypties uždaviniai, tai visus rezultatus susumuoti į vieną koeficientą iš viso buvo neįmanoma. Nepaisant to, gautieji dydžiai padeda apibūdinti tiriamojo darbingumą. Peržvelgęs savo 19 tiriamųjų rezultatus, J. Vabalas-Gudaitis nurodo, kad nebuvo nė vieno asmens, kurio bent vienas dydis nerodytų aukšto darbingumo laipsnio arba kad kuris nors uždavinys nebūtų silpniau atliktas. Bet, nagrinėdamas darbingumo kryptį, autorius konstatuoja, kad vieni yra darbingesni, sprenddami centrinio pobūdžio uždavinius, antri — įcentrinio, tretį — išcentrinio. Yra ir mišrių tipų, ku-

²⁹ Pastaruoju laiku paprastų reakcijų metodas irgi vartojamas individualinėms žmogaus savybėms tirti. Pvz., D. Ošaninas atkreipė dėmesį į reakcijų laiko trukmės svyravimus, kurie ryškiai matyti didesnio skaičiaus duomenų kreivėje, ir galimumą iš jų spręsti apie tiriamojo nervinės savybės (Plg. «Вопросы психологии», 1956, № 2, стр. 38—50).

³⁰ J. Vabalas-Gudaitis ir toliau per visą gyvenimą laikėsi šios psichinių procesų klasifikacijos. Paskutinis jo pranešimas šiuo klausimu buvo padarytas 1947 m. Leningrade tema „Psichinių funkcijų klasifikacijos klausimu“.

riuose vyrauja centrinis ir išcentrinis darbingumas, įcentrinis ir išcentrinis arba įcentrinis ir centrinis. Darbingumas gali visose srityse pasireikšti vienodai, arba gali vyrauti kurie nors atskiri sugebėjimai.

Pradėjęs tirti reakcijas, išskyręs dvi jų rūšis — sensorinę ir motorinę, J. Vabalas-Gudaitis tuo pačiu palietė tipologijos klausimą. Pradėjęs bendraisiais laikysenos suvokiamo dirgiklio atžvilgiu tipais, netrukus ėmė tirti tipologines problemas pagal jo suprastą psichinį žmogaus darbingumą. Jo metodas įgalino gauti įvairių kiekybiškai išreikštų, darbingumą apibūdinančių rodiklių. Nuoseklios ir pilnai pagrįstos darbingumo tipologijos nepaliko.

J. Vabalas-Gudaitis, tirdamas žmogaus darbingumą, rėmėsi tuo metu vyravusiomis nervinio proceso supratimo koncepcijomis. „Iš fiziologijos žinome, — rašė J. Vabalas-Gudaitis, — kad yra trijų rūšių nervai: įcentriniai, centriniai (asociaciniai) ir išcentriniai“³¹. Pagal tai jis klasifikavo ir pagrindinius psichinius procesus, kuriuos laikė darbingumo pamatu. Dabar mes atskirų nervų ir juose vykstančių procesų į uždara vienetą neizoliuojame. Jų tarpusavio sąveika nurodoma net ir tada, kai veikia tik išorinis dirgiklis, kai turime vadinamąjį suvokimo procesą, nes į jį įjungiami ir kiti nervai, kiti refleksų lanko elementai. Kiekvienas pažinimo ir veiklos procesas nervinių mechanizmų atžvilgiu yra refleksinės prigimties. Tuo būdu, kai kurios teorinės J. Vabalas-Gudaitis tyrimų prielaidos, mūsų akimis žiūrint, turi žymių trūkumų, bet, nepaisant to, pasirinktasis metodas tipologinėms problemoms spręsti turėjo daug teigiamų bruožų, būtent: 1) apie darbingumą ir jo tipologinius bruožus sprendė iš ištisinio darbo rezultatų, o ne iš atskirų, izoliuotų reakcijų; 2) charakterizuodamas tipus, vengė schematizmo, ieškojo įvairių matų žmogaus darbui apibūdinti ir įvertinti; 3) siūlė, tiriant psichinį žmogaus darbingumą, laikytis kokybinės kompensacijos principo. „Kitą kartą tas pats asmuo tame pačiame darbe gali parodyti žemą darbo kokybę, nes mes jo darbo neįvertinome visais kitais atžvilgiais, kur rastume ir padidėjusių darbo kokybių, įvykusių pirmosios kokybės sąskaita“³².

Asmenybės psichologijos klausimais J. Vabalas-Gudaitis susidomėjo, dar dirbdamas Peterburge pas Nečijajevą, o ypač turėdamas progos bendradarbiauti su Lazurskiu, stambiausiu to meto rusų charakterologu, savo mokslo darbais asmenybės psichologiją pavertusiu svarbia psichologijos mokslo šaka.

Kad mokytojai galėtų geriau pažinti mokinius, J. Vabalas-Gudaitis paskelbė lietuvių kalba Lazurskio „Asmenybės tyrinėjimo programą“³³. Ji buvo išspausdinta 1920 m. Iš prakalbos aiškėja, kad brošiūrą versti ir išleisti paskatino praktikos reikalas: J. Vabalas-Gudaitis dėstė mokytojų vasaros kursuose psichologiją, reikėjo sukurti psichologijos terminus ir duoti juos spausdinta forma mokytojams. Kartu, žinoma, tai buvo priemonė, kuria naudodamiesi mokytojai galėjo planingiau rinkti medžiagą mokiniams pažinti.

³¹ J. Vabalas-Gudaitis. Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti, 26 psl.

³² Ten pat, 51 psl.

³³ A. Lazurskis. Asmenybės tyrinėjimo programa, K., 1920.

Vėliau J. Vabalas-Gudaitis paruošė naują, originalią „mokinių įvertinimo programą“, kuria naudodamiesi mokytojai galėjo planingai stebėti mokinius, kaupti savo medžiagą, ją grupuoti ir t. t.³⁴ Nurodyta ir pagalbinė literatūra, kurią sudaro beveik vien Lazurskio darbai.

Stebėti psichinius procesus siūloma pradėti, susirinkus bendrų žinių apie mokinį, jo pažangumą mokykloje, gavus iš gydytojo žinių apie jo sveikatą, pasikalbėjus su pačiu mokiniu apie tėvus, brolius bei seseris, lengviausią ir sunkiausią dalyką, apie mėgstamus žaislus, žaidimus ir kt. Siūlomi stebėti psichiniai procesai ir čia pat nurodytos jų savybės išdėstyta, vadovaujantis jau minėtu klasifikavimo principu pagal tris nervų rūšis. Iš pradžių imamos įcentrinės funkcijos (optinis suvokimas, stebėjimas, atmintis, vaizdiniai), toliau centriniai procesai (įspūdžių atgaminimas ir atpažinimas, vaizdavimas, protavimas, jausmai) ir, pagaliau, išcentriniai, prie kurių priskiriami dėmesio ir valios reiškiniai. Kaip matyti, sunku buvo suvesti visus psichinius procesus į griežtą schemą. Pvz., mums neaišku, kodėl prie įcentrinų procesų priskiriama atmintis ir su ja susijęs mokymasis (kaip greit ir lengvai mokinys išmoksta gramatikos taisykles, atskirų dalykų pamokas, chronologines datas ir kt.?). Mokytojas turėjo nurodyti, kiek mokinys turi įvairių žinių, kiek sugeba kalbėti įvairiomis temomis, koks jo kalbos žodingumas, kaip sugeba kiekvienai sąvokai rasti tinkamą žodį ir t. t. Mąstymą ir su juo susijusią kalbą, taip pat sudėtingus mokymosi procesus dabar skirsime greičiau prie centrinių, antrasignalinių procesų, bet ne prie imlinių.

Nei Lazurskio „Asmenybės tyrinėjimo programa“, nei J. Vabalas-Gudaičio „Mokinių sielos svarbesniųjų psichinių funkcijų įvertinimas“ plačiau mokytojų tarpe nepaplitę, todėl ir didesnio poveikio Lietuvos mokykloms neturėjo. Pagaliau, patys mokytojai buvo per silpnai psichologiškai paruošti, kad galėtų savarankiškai atlikti sudėtingesnius, tam tikro teorinio pasiruošimo reikalaujančius stebėjimus.

J. Vabalas-Gudaičio verstuoju Lazurskio darbu buvo padėtas pagrindas lietuviškai psichologijos terminijai. 1918–1919 m. kitų mokslo šakų (gramatikos, matematikos, zoologijos) terminai jau buvo bent šiek tiek aptvarkyti, o psichologijos terminai tebėlaukė savo eilės. R. Bytauto pradėtas filosofijos terminų nagrinėjimas nutrūko drauge su jo mirtimi (1915). Laikraščiams ir populiariai mokslinei literatūrai teko patiems kurti trūkstantis įvairių mokslo sričių žodžius, tačiau sistemingai niekas to nedarė. Psichologijos terminų klausimas tapo labai aktualus, atsiradus lietuvių gimnazijoms, pradėjus jose dėstyti psichologiją, ruošti vadovėlius, ypač rengiantis ją dėstyti aukštojoje mokykloje.

Lazurskio „Asmenybės tyrinėjimo programa“ apima beveik visus pagrindinius bendrosios psichologijos terminus. Knyga išversta kruopščiai ir atsakingai. Prakalboje vertėjas nurodo, kad nedėjęs beveik nė vieno naujo žodžio, nepasitaręs su J. Jablonskiu. Daug jam padėjo A. Krikščiukaitis, A. Busilas, A. Jakučionis ir S. Brašiškis.

³⁴ J. Vabalas-Gudaitis. Mokinių sielos svarbesniųjų psichinių funkcijų įvertinimas, K., 1928.

Dalis šiame vertime vartotų terminų tvirtai prigijo psichologijoje, tik vieni tapo populiariesni, o kiti rečiau vartojami. Štai kai kurių tokių terminų: *atmintis, atgaminimas, atpažinimas, laikymas atmintyje, išiminimas, asmenybė, dailė, dėmesys, dėmesio atitraukimas, dėmesio apimtis, dėmesio suspietimas, aktingas (veikiamasis) dėmesys, pasingas (neveikiamasis) dėmesys, gabumai, įmonė, įrodymas, įspūdis, įtaiga, išorinis, išvidinis, išprotavimas, aukštesnieji-, doros-, visuomeniniai-, estetiniai-, intelektualiniai jausmai, jausmų pastovumas, jutimas (greta vartojamas ir „pojūtis“), kiekybinis, kokybinis, linkimas „polinkis“, manymas, mąstymas, norai, nuotaika, padarinys, panašavimas, pažiūra, valios pastangos, patirtis, pavidalas, pojūtis, posakis, protas, prasmingas, pusiausvyrumas, sielos reiškinys, sąmojis, sąmonė, savisauga, savistaba, sąvoka, jos platumas ir siaurumas, sugebėjimas, suvokimas „vosprijatije“, šneka, taisyklingumas, vada „povod“, vaizduotė, jos gyvumas, vyksmas „procesas“ ir kt.*

Kai kuriuos terminus greitai išstūmė tinkamesni, arba jie neprigijo, nors prasmės ir darybos atžvilgiu nedaug kuo tesiskiria nuo dabartinių. Laikas juos modifikavo, o kartais suteikė kiek skirtingą prasmę. Šių terminų įdomesnieji: *atitrauktinė sąvoka* „abstrakti sąvoka“³⁵, *jausmų gąstaviškai* „volnenije čuvstv“, *įjaudinimas* „pajaudinimas, jaudinimas“, *įsikaltinė mintis* „predvziataja myslj“, *išplitimas* „razvitije“, *jaudringumas* „jaudrumas“, *judamasis* „motorinis“, *kalbamas sakiny* „frazė“, *kalbos posakis* „oborot rieči“, *įdomumo linkmė* „susidomėjimo kryptis“, *mainingumas* „kintamumas“, *naujadariai vaidiniai* „novoobrazovannyje predstavlenija“, *nuosakus tekstas* „rišlus tekstas“, *pamatingumas* „pagrįstumas“, *pastebėjimas* „stebėjimas“, *patrauka* „potraukis“, *protavimas* „sprendimas“, *mankštumas* „lavinimas“, *regratis* „akiratis“, *reikmena* „reikmė“, „poreikis“, *norų* ir *sprendimų ryškumas* „opredelionnostj“, *sąmonybė* „savimonė, samosoznaniye“, *savaimingumas* „savarankiškumas“, *savimanybė* „samomnienije“, *savitikybė* „samonadiejanostj“, *skaidrumas* „ryškumas“, *spalvoraštis* „tapyba“, *tęsimumas* „trukmė“, *vadaujamos idėjos* „vedamosios, vadovaujančios idėjos“, *vaidinasi* „vaizduojasi, sebie predstavliajet“, *vaidinys* „vaizdiny“, *veikiny* „poelgis“, *veikslas* „rūšis“ ir kt.

1920 m., kai Kaune buvo minimas J. Jablonskio 60 metų jubiliejus, J. Vabalas-Gudaitis Aukštųjų kursų dėstytojų vardu pasakė jubiliatui daug šiltų žodžių, išdėstydamas jo nuopelnus mokslui, pabrėždamas, be kita ko, jo didelį vaidmenį, tvarkant lietuviškąją mokslo terminologiją.

7. Visuomeninės ir pedagoginės veiklos bruožai

Baigęs Palangos progimnaziją, J. Vabalas-Gudaitis 1894–1902 m. mokėsi Šiaulių gimnazijoje. Jam esant vyresnėse klasėse, moksleivių tarpe sklido pažangesnės minties grožinė ir populiari moksline literatūra. Su

³⁵ Dabar dažnai vietoj „atitrauktas, abstraktus“ vartojame „atsietas, atsietinis“, nors tai toli gražu ne tolygūs dalykai. „Atsieti“ šnekamojoje kalboje vartojama „atrišti, atleisti“ prasme, todėl tas terminas tinka analizės procesui žymėti, nes analizė yra visumos dalių arba narių funkcinį ryšių nutraukimas, atpalaidavimas, o abstrakcija yra tų dalių arba narių mintinis „išėmimas, atitraukimas“ iš visumos.

dideliu pamėgimu moksleiviai skaitė pažangius rusų rašytojus. Taip pat plito versti dalykai, ypač prancūzų istoriko Seinjoboso veikalas „Dabartinės Europos politikos istorija“ (originalas pasirodė 1897 m.), anglų istoriko Boklio „Civilizacijos istorija“ ir kt. Moksleiviai mėgo skaityti Pisarevo raštus, kuriuose, be kita ko, buvo populiarinami gamtos mokslai — darvinizmas ir fiziologija. Kritiškumas caro vienvaldystės atžvilgiu kartais pavirsdavo atviru pasipriešinimu gimnazijos vyresnybės norui tvarkyti moksleivių dvasinius reikalus. Kūrėsi slaptos moksleivių kuopelės. Šiaulių gimnazistai gyvai reagavo ir pritarė 1900—1901 m. studentų neramumams Peterburge, buvo net renkamos aukos nukentėjusiems remti³⁶.

Ta literatūra ir pažangesniųjų moksleivių nuotaikos veikė ir J. Vabalą-Gudaitį. Vos baigęs gimnaziją, 1902 m. jis įstoja į Peterburgo universiteto gamtos skyrių studijuoti biologijos. Gamtos mokslai tais laikais buvo materializmo tvirtovė. Palinkimas į juos suartina J. Vabalą-Gudaitį su materializmu ir verčia kovoti su spiritualizmu, kuriam Lietuvoje atstovavo klerikalinė visuomenės dalis. Tirdamas psichinius reiškinius, neatitrauktus nuo jų materialaus substrato, jis kaip ir daugelis pažangių mokslininkų susirėmė su klerikalais ne tik dėl specialių psichologijos problemų, bet ir dėl platesnės reikšmės filosofinio ir visuomeninio pobūdžio klausimų.

Polemika įvairiais pasaulėžiūros klausimais prasidėjo anksti, tuoj po pirmojo pasaulinio karo, vos pradėjus dirbti su gausesne mokytojų ir studentų auditorija iš pradžių Vilniuje, vėliau Kaune. Jis buvo puolamas net už tai, kad savo psichologiniams tyrimams vartoja eksperimentinį metodą.

Gamtos mokslai turėjo įtakos visai J. Vabalos-Gudaičio mokslinio tyrimo kryptčiai. Iš jų jis taip pat mokėsi tikslaus tyrimo metodo, kurių šalininku buvo, kai atsidėjęs dirbo psichologijos bei pedagogikos srityse.

Psichologijai tirti eksperimento metodu jis vadovavosi nuo pat pirmųjų savo mokslinių darbų. Kad iš tikrųjų šį metodą jis labai vertino, matyti iš žodžių, kuriuos pasakė 1948 m. vienoje paskaitoje Vilniaus universiteto studentams: „Turiu prisipažinti, kad mėgstu eksperimentuoti: eksperimentavimas man yra davęs daug vidinio pasitenkinimo ir valandų neapsakomo džiaugsmo...“³⁷ Eksperimentą vertino todėl, kad jis duoda naujų faktų pasirinktai problemai spręsti, moko tiksliai mąstyti, nes „faktai yra kieta-sprandžiai: vienas prieštaraujantis faktas gali sugriauti visą teorinį pastatą“³⁸.

J. Vabalas-Gudaitis visą laiką buvo eksperimentinio metodo šalininkas, populiarino jį per paskaitas, proseminarus ir seminarus dar nuo Aukštųjų kursų laikų. Kaip tik šį metodą spiritualistinės psichologijos atstovai laikė pavojingu savo spekuliacijoms ir ėmė jį, o drauge ir J. Vabalą-Gudaitį kritikuoti.

Vos pradėjus veikti Aukštiesiems kursams, kuriuose jis dėstė psichologiją, paremdamas ją įvairiais bandymais, „Draugija“ išspausdino piktą

³⁶ Plg. M. Biržiška. Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose, K., 1938.

³⁷ J. Vabalas-Gudaitis. Fizinį ir psichinių reiškinių palyginimas ir jų neskaldomumas (pieštuku rašyta 11 puslapių paskaita — iš privačių rinkinių), 2 psl.

³⁸ Ten pat.

ir demagogišką J. Gobio straipsnį „Apie eksperimentų kompetenciją psichologijos ir pedagogikos srityje“. Jame mėginama sumenkinti šio metodo mokslinę reikšmę. J. Gobis čia veržiasi į atviras duris, pakartodamas visiems žinomas tiesas, čia vėl skelbia prasimanytus teiginius, kurių joks eksperimentinės psichologijos atstovas niekadęs nėra pareiškęs, ir tuos paties išgalvotus teiginius kritikuoja, pasitikėdamas savo skaitytojų psichologiniu neišprusimu. Eksperimentinis metodas, pvz., „kritikuojamas“ tokiais argumentais: „Eksperimentą varžo žmogaus asmenybės branginimas; jo [žmogaus] negalima tirti kaip gyvulio (varlės, jūros kiauликės) — perpiauti kiaušą ir pažiūrėti, kaip atrodo smegenys“³⁹, tartum toks būdas būtų buvęs kieno rekomenduotas žmogaus psichikai pažinti. Jau prieš pirmąjį pasaulinį karą I. Pavlovas stengėsi tirti smegenų žievės veiklą, nežalodamas organizmo, ir aptiko daug faktų bei atskleidė daug aukštosios nervų veiklos dėsnų, įgalinančių geriau pažinti subjektingąjį žmogaus gyvenimą. Be to, eksperimentinis metodas psichologijoje nėra vien tik smegenų žievės tyrimas. Tai neleistinas šio metodo pritaikymo susiaurinimas. Todėl J. Gobis pasiūlė žmogaus psichikai tirti „eksperimentinį-idėjinį“ (sic!) metodą, kurį tuo metu propagavo lenkiško Vilniaus universiteto profesorius Liutoslavskis, idealistas ir mistikas. J. Vabalas-Gudaitis į šį puolimą atsakė objektyviu, dalykišku straipsniu „Psichologijos eksperimentas ir jo rūšys“, kuriame su J. Gobiu nepolemizuoja, bet trumpai aprašo eksperimentinio metodo raidą, išnagrinėja įvairias jo rūšis, ilgiau sustodamas ties Lazurskio „natūraliuoju metodu“, ir išdėsto psichologinio eksperimento reikšmę pedagogikai⁴⁰.

Pats psichologinio tyrimo metodas dar neapsprendžia metodologinių mokslo principų. Ir eksperimentinį, ir stebėjimo metodą psichologijoje vartoja tiek materialistai, tiek ir idealistai. Lemiamos reikšmės turi požiūris į tikrovę, pagrindinių filosofinių klausimų traktavimas. Tačiau to meto Lietuvos sąlygomis eksperimentinis metodas psichologijoje buvo vartojamas spręsti klausimams, kurie tiesioginiu būdu nerėmė fideistų programos. J. Vabalas-Gudaitis buvo pažangus mokslininkas, ieškojęs psichiniams reiškiniams aiškinti materialaus, gamtinio pagrindo. Dėl to buvo puolaamas ir jis, ir eksperimentinis metodas.

Labai ryškus kovos su religiniu protavimu epizodas yra J. Vabalo-Gudaičio polemika dorovės klausimu. 1930 m. išvakarėse V. Kudirkos vardo liaudies universitete Kaune jis skaitė viešą paskaitą „Dorovinio jausmo pagrindinė žymė“, kurioje teigė, kad žmogaus dorovės pagrindo reikia ieškoti ne padangėse, bet žemėje. Aklai tik žmonės yra prietaringi, mažiau protauja. „Prietarų yra gausybės kiekvienoje tikyboje. Mokslas prietarus atmeta ir sako: niekam netikėk, bet stenkis pats suprasti“⁴¹. Apie žmogaus dorovingumą reikia spręsti iš 1) siekiamąjį tikslo, 2) priemonių, kurios naudojamos jam siekti, 3) motyvų, kurie skatina žmogų veikti. Šitokiam dorovingumui nereikia antgamtinių jėgų, jis priklauso nuo žmogaus sugebėjimo protauti.

³⁹ „Draugija“, 1920, Nr. 7—8, 306—309 psl.

⁴⁰ „Lietuvos mokykla“, 1921, 495—500 psl.

⁴¹ „Lietuvos žinios“, 1930. I. I.

Klerikalinė visuomenė smarkiai atakavo J. Vabalą-Gudaitį ir jo pažiūras dorovės klausimu. Kun. A. Maliauskis, atsakydamas jam, paskaitė universitete paskaitą „Etikos pagrindai“, o „Ryte“ išspausdino ilgą straipsnį „Kaip prof. J. Vabalas-Gudaitis griauja krikščionybės dorovę“⁴². Esą, dorovė turinti du pagrindus: sveiką protą ir dievo apreiškimą; kiekvienas gyvas ar negyvas daiktas veikia pagal savo natūrą (prigimtį). Žmogus turįs protą, taigi, jis elgiasi pagal savo protingą natūrą, palaikydamas dievo nustatytą tvarką.

Į tai J. Vabalas-Gudaitis atsakė straipsniu „Quis non papista, est satanista“, įrodydamas, kad A. Maliauskis daug kur nelogiškas. Negalima teigti, kad dorovė priklauso nuo religijos, nes yra daug dorovingų žmonių, kurie nepriklauso jokiai tikybai, taip pat negalima teigti, kad dorovę įdiegia tik krikščionybė, nes dar iki jos atsiradimo, pvz., Kinijoje, dorovė buvo labai aukšta. Autorius pridūrė, kad jis savo „tiesų“ niekam neprimetąs, iš klausytojų tereikalaująs savarankiško protavimo. „Aš nieko neturiu prieš p. Maliauskį, jei jis priešingų „tiesų“ laikosi, bet prašau ant manęs bent ilgai nepykti, jei aš turiu savo „tiesų“. Aš mielai noru sutinku dėl jų pasikalbėti, jei kritikas malonės užėti į psichologinę laboratoriją su savo „protinga natūra“, kur, gal būt, ją bus galima lengviau suprasti ir gal net ištirti“, — baigiamas straipsnis⁴³. Kandi autoriaus replika bent tam laikui oponentą nutildė.

Iš tos polemikos aiškėja J. Vabalas-Gudaičio pažiūros dorovės klausimu: dorovę ne visi žmonės vienodai supranta, ir tai nepriklauso nuo tikybos, nėra įgimta. Dorovei reikšmės turi visuomeniniai santykiai.

Dėstydamas psichologiją Aukštuosiuose kursuose, o vėliau Lietuvos universitete, J. Vabalas-Gudaitis gyvai domėjosi psichologijos mokslo augimu kituose kraštuose. Tarybinė psichologija, iš dalies I. Pavlovo mokslas apie sąlyginius refleksus jį stipriai veikė, sprendžiant kai kurias pagrindines problemas. Pvz., 1930 m. skaitytame eksperimentinės psichologijos kurse daug vietos skiriama psichologijos objektui apibrėžti. Atmetamas apibrėžimas, kad psichologija esanti mokslas apie sielą, nes neaiški yra pati sielos sąvoka. Nesutinka ir su bihevioristų formulavimu, kad psichologija — žmogaus poelgių mokslas, nes tai neapima vidinio žmogaus gyvenimo, o tik jo judesius. Vadovėliuose dažnai pasitaikantis apibrėžimas, kad psichologija yra mokslas apie sąmonę, netinkąs dėl to, jog „sąmonė“ nesąs visiems aiškus faktas, o, be to, pats „sąmonės“ žodis turįs savy per daug mistikos. Esą daug nesąmoningų veiksmų, kurie taip pat priklauso psichologijos sričiai. Kritikuojama ir Vundto pažiūra: psichologijos dalykas yra tiesioginė žmogaus patirtis, o gamtos mokslų — netiesioginė. Iš tikrųjų psichologija tirianti tą patį dalyką, tik skirtingai.

J. Vabalas-Gudaitis psichologiją apibrėžia taip: psichologijos dalykas yra subjektingosios biosocialinės nervų sistemos funkcijos. Jo apibrėžime atsispindi klaidingos „dviejų faktorių“ teorijos įtaka. Analizuodamas savąjį psichologijos apibrėžimą, J. Vabalas-Gudaitis aiškina, kad psichiniai

⁴² „Rytas“, 1930.II.10, II.11.

⁴³ „Lietuvos žinios“, 1930.II.15, II.19.

reiškiniai yra nervų sistemos funkcija. Tuo esąs pabrėžiamas abiejų reiškinių priklausomybės santykis. Sių funkcijų kilmė esanti biosocialinė. Tačiau jos biosocialinės esančios ne tik kilme, bet ir reikšme, nes padeda prisitaikyti socialiniame gyvenime. Be to, jos subjektingos, — prideda J. Vabalas-Gudaitis ir paaiškina, kaip jis supranta subjektingumą: „Subjektingosios, arba vidinės, funkcijos — prieinamos tik pačiam subjektui, tik jam suvokiamos; „subjektingas“ — šis žodis yra artimas žodžiui „vidinis“ — kitiems nematomas, neprieinamas“⁴⁴.

Vengdamas psichologijos biologizavimo, J. Vabalas-Gudaitis patenka į introspekcionizmą, nes tik introspekcionistai aiškina, kad vidinio žmogaus gyvenimo kiti negali objektyviai tirti ir pažinti. Tačiau tai, kad buvo atvirai remiamasi tarybine psichologija ir nors iš dalies ją pripažįstama, padėjo klausytojams geriau orientuotis įvairiose psichologijos pakraipose, sekti literatūrą ir, esant reikalui, patiems susirasti pirmuosius šaltinius.

I. Pavlovo mokslą apie sąlyginius refleksus jis visada trumpai išdėstydavo vaiko psichologijos, kuri paskaitų tvarkaraščiuose būdavo vadinama „paidologija“, ir pedagogikos kurse. Po 1931 m., gvildendamas sąveikos reiškinį gamtoje ir visuomenėje, J. Vabalas-Gudaitis pavertė sąveiką tikrovės aiškinimo principu. Į žmogų jis žiūrėjo kaip į dinaminę sistemą, kuri visada santykiauja su aplinka. Tas santykis išreiškiamas abipusiška veikiančiojo subjekto ir aplinkos sąveika. Aplinka suprantama plačiai — ji apima kitus žmones ir visatą. Sąveika, išlygindama prieštaravimus, turėjo vesti žmones į tobulesnę ateitį.

Nepaisant to, J. Vabalas-Gudaitis buvo materialistas, pasisakydavo už laisvą ir savarankišką asmens pasaulėžiūros susidarymą, tuo prieštaraudamas valdančiųjų sluoksnių norui per mokyklas primesti jaunimui savo ideologiją. 1931 m. rugsėjo mėn. J. Vabalas-Gudaitis lankėsi Maskvoje, VII tarptautinėje psichotechnikų konferencijoje, atnaujino senas ir užmezgė naujas pažintis su tarybiniais psichologais. Betarpiškai matydamas tarybinį gyvenimą, sugebėjo jame įžvelgti tai, kas nauja, aiškiai suprato pokyčius visuomenės pažiūrose, darbe, kultūroje. Tarybinio mokslo įtaka ir kiti įspūdžiai pagreitino J. Vabalas-Gudaitis apsisprendimą, kai 1940 m. Lietuvoje buvo atkuriamas tarybinis santvarka. Jis aktyviai įsijungė į tarybinį gyvenimą.

J. Vabalas-Gudaitis įsisaugino dialektinio materializmo pagrindus ir tolimesnį savo gyvenimą susiejo su Komunistų partija. Nugalėjęs prieštaravimus, jis tolesnėje mokslinėje ir pedagoginėje veikloje vadovavosi marksizmu-leninizmu, psichologinius faktus aiškino, remdamasis dialektiniu materializmu. Tai matyti iš jo paskaitos „Fizinių ir psichinių reiškinių palyginimas ir jų neskaldomumas“ (1948). Griežtai pasisako prieš žmogaus skaldymą į kūną ir sielą. Pirma atsiranda gyva materija, kūnas, o tik paskui sąmonė, kaip materijos savybė. Jis teigia, kad psichika bei dvasia yra tik savotiškas vidinis smegeninės materijos judėjimo apsireiškimas⁴⁵. Skai-

⁴⁴ J. Vabalas-Gudaitis. Eksperimentinė psichologija (rotatorium spausdintas paskaitų kursas), 1930, 22 psl.

⁴⁵ J. Vabalas-Gudaitis. Fizinių ir psichinių reiškinių palyginimas ir jų neskaldomumas, 9 ir kt. psl.

tydamas, paskaitas studentams, J. Vabalas-Gudaitis smerkė dogmatiškumą, kvietė kritiškai svarstyti kiekvieną mintį, ugdė savarankišką protavimą.

Savo pedagogine veikla ir mokslo darbais eksperimentinės psichologijos srityje J. Vabalas-Gudaitis pakėlė psichologiją Lietuvoje nuo nevaisingų idealistinių spekuliacijų ligi mokslinio tyrimo.

И. ВАБАЛАС-ГУДАЙТИС — ОСНОВОПОЛОЖНИК ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ В ЛИТВЕ

А. ГУЧАС

Р е з ю м е

Экспериментальная психология в Литве появилась в начале XX в. Видным ее представителем и основоположником является И. Вабалас-Гудайтис (1881—1955), первые работы которого были тесно связаны с лабораторией А. П. Нечаева в Петербурге.

В своих статьях в 1911—1913 гг. он критически оценивал исследования времени реакций, предложил новые, более совершенные приборы своей конструкции. Критикуя требования Вундта к психологическому эксперименту, он считал необходимым опираться на объективные данные исследований и рассматривал самонаблюдение лишь как вспомогательный источник психологических знаний.

В своих дальнейших исследованиях Вабалас-Гудайтис опирается на положение Н. Н. Ланге о фазовом характере процесса восприятия и находит, что испытуемый может от первоначальной фазы восприятия сразу перейти к реагированию.

Занимаясь вопросами трудоспособности человека, Вабалас-Гудайтис предлагал судить о ней не по отдельным изолированным реакциям и задачам, а по результатам, полученным в продолжительной работе. Вместе с тем он подчеркнул значение принципа качественной компенсации в исследовании трудоспособности человека.

После первой мировой войны И. Вабалас-Гудайтис создал хорошо оборудованную психологическую лабораторию при Литовском университете в Каунасе, а в 1939 г. — и при Вильнюсском университете, причем сконструировал много оригинальных приборов для психологических исследований. Неоднократно выступал с докладами на международных психологических съездах (в Германии, 1923; в Голландии, 1928; в США, 1929; в СССР, 1931 и др.). Главной темой его выступлений были вопросы об усовершенствовании исследований психической трудоспособности человека.

Многочисленные статьи Вабаласа-Гудайтиса по экспериментальной и педагогической психологии, его работы и выступления по мировоззренческим вопросам были очень неблагоприятно встречены представителями умозрительной идеалистической психологии. И. Вабалас-Гудайтис в

свое время ставил и решал при помощи экспериментального метода такие психологические проблемы, которые не способствовали поддержке программы фидеистов.

И. Вабалас-Гудайтис был прогрессивным ученым, который психические явления не отрывал от их материальной основы, сложные проблемы духовной жизни решал силами человеческого познания.

И. Вабалас-Гудайтис, воспитав молодые кадры литовских педагогов и психологов в период буржуазной власти, свою научную и педагогическую работу продолжал и после восстановления Советской власти в Литве.

От экспериментального направления, представленного И. Вабаласом-Гудайтисом и другими, идёт нить к современной литовской советской психологии.
